महिम्नस्तोत्रम्

महिम्नः पारं ते परमविदुषो यद्यसदृशी
स्तुतिर्ब्रह्मादीनामपि तदवसन्नास्त्वयि गिरः ।
अथावाच्यः सर्वः स्वमतिपरिणामावधि गृणन्
ममाप्येष स्तोत्रे हर निरपवादः परिकरः ॥१॥

१-६ ते महिम्नः परं पारं अविदुषः (अजानतः) स्तुतिः, यदि.
७ असदृशी = [illegible]
८-११ तर्हि ... [illegible] ब्रह्मादीनामपि गिरः.
१२ अवसन्नाः = निष्फलाः (व्यर्थाः)

~~[illegible]~~

१२ अथ = पूर्वोक्त [illegible]
प्रतिपाद्य [illegible]
इयति.

१३ सर्वः = सर्वोऽपि जनः
१४ स्वमति = स्वबुद्धेः
१५ परिणामः = परिपाकः
१६ अवधिः = सीमा = मर्यादा
१७ गृणन् = स्तुवन्
१८ [illegible] = [illegible]
१९-२४ = [illegible]
२४ परिकरः = आरम्भः
२५ निरपवादः = निर्दोषः

अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाङ्मनसयोः
रतद्व्यावृत्त्या यं चकितमभिधत्ते श्रुतिरपि।
स कस्य स्तोतव्यः, कतिविधगुणः, कस्य विषयः,
पदे त्वर्वाचीने पतति न मनः कस्य न वचः॥२॥

(त्रिभिः पदैः निष्कृष्टे अनधिकारे [illegible]
अर्थ [illegible] भाविकारं [illegible])

१-५ तव महिमा च वाङ्मनसयोः पन्थानं
३ अतीतः = [illegible] = [illegible]
= [illegible] [illegible]

७-८ यं श्रुतिरपि. यं (महिमानं)
९ चकितं = भीतभीतं [illegible], [illegible].

१० अतद्व्यावृत्त्या = अतत् (= न तत्) [illegible]
[illegible] [illegible]

११ अभिधत्ते = ब्रूते.

१२ सः = [illegible] [illegible]
१३-१४ सः कस्य स्तोतव्यः
१५ कतिविधगुणः = तव भगवतः कियन्तो
गुणाः इति परिज्ञातुं न शक्यन्ते

१६, १७ कस्य विषयः = कस्य गोचरो भवेत्
= न कस्यापि गोचरः.
१८-१९, २० (अपि) तु अर्वाचीने पदे = [illegible]
[illegible]
२१-२६ कस्य न मनः न वचः, पतति = [illegible] [illegible]
[illegible]

(भगवतः अशेषशास्त्र कर्तृत्वं प्रतिपादनाय, आत्मनश्च
औद्धत्य परिहाराय स्तुवन्नाह –

(हे) ब्रह्मन् = (हे भगवन्) (मम स्तुत्या तव तुष्टिर्नास्त्येव) किं कुवत्स्तव:

वाचोः (गिरो:)

निर्मितवतः (= रचयतः)

मधुस्फीता वाचः (= मधुवत् स्फीताः = कोमलाः = माधुर्य गुण युक्ताः = सालंकाराः)

परमं अमृतं ध्यानः (= परमामृत स्वरूपात्तथोच्यते उपचारात् वेदान्त सिद्धान्त [illegible])

(एवंविधाः स्वर्गापवर्ग [illegible] निष्ठावाचो निर्मितवतः)

सुरगुरोरपि वाक् किं विस्मय पदं (न भवति) – आश्चर्य स्थानं न भवति, अपितु भवत्येव

(किं पुनरस्मदादेः। अहो यद्येवं तर्हि किमर्थं स्तुतौ प्रवर्तसे – सत्यं – शृणु पुनः

(हे) पुरमथन् = त्रिपुर हरच.

अस्मिन् (अर्थे) = स्तुति [illegible]

मम बुद्धिर्व्यवसिता = कृतो द्यमा.

(इति क्रिया)

अहं भगवतो गुण कथन पुण्येन एतां (आत्मीयां) वाणीं पुनामि (= पवित्री करोमि)

आत्मनः स्तुतेः सावकाशत्वं अव्यभिचारित्वं च प्रतिपाद्य, इदानीं सर्वज्ञत्वं [illegible] कर्तृत्वं प्रति, केचित् विप्रतिपद्यन्ते मीमांसकादयः— तन्मत निराकरणाय, अनवद्यधर्मातीन, उपन्यासपरेण श्लोकत्रयेण भगवन्तं स्तुवन्नाह—

(हे) वरद (= हे भगवन्)

यत् तवैश्वर्यं तद् व्यस्तं (= निक्षिप्तं आरोपितं).

तिसृषु तनुषु

गुणाभिन्नासु (तनुषु) = (गुणाः = सत्त्वरजस्तमांसि तैः भिन्नाः (= प्रथग्भूताः)

जगदुदय रक्षा प्रलयकृत् (तवैश्वर्यं) = (त्रयाणां जगतां उदयः (= उत्पत्तिः) रक्षा (= परिपालनं) प्रलयं (विनाशं च) इति भगवतस्तवैश्वर्यं करोति)

त्रयी वस्तु (तवैश्वर्यं) = (त्रयीशब्देन वेद त्रयी अथवा ब्रह्म विष्णु रुद्रात्मकं रूपम्)

इह (= मर्त्यलोके) एके जडधियः (= मंदमतयः पापिष्ठा मीमांसकादयः)

(तवैश्वर्यं) विहन्तुं (= स्फोटयितुं = निराकर्तुं)

व्याक्रोशीं (= निंदां) विदधते (= कुर्वन्ति).

अभव्यानां (= पापिष्ठानां) रमणीयां (= मनोरमां).

अस्मिन् (= सर्वज्ञत्वादि गुणोपेते तवैश्वर्ये)

(इह जडमतीनां पंडितानां) अरमणीयां (= अमनोरमां)

मधुस्फीता वाचः परममममृतं निर्मितवत-
स्तव ब्रह्मन् किं वागपि सुरगुरोर्विस्मयपदम्।
मम त्वेतां वाणीं गुणकथनपुण्येन भवतः
पुनामीत्यर्थेऽस्मिन् पुरमथन बुद्धिर्व्यवसिता॥

१ (हे) ब्रह्मन्
२-१२ मधुस्फीता वाचः परमममृतं निर्मितवतः
सुरगुरोः तव वाक् अपि किं विस्मय पदं?
१३ (हे) पुरमथन,
१४-१७ एतां मम वाणीं तु,
१८-२४ भवतः गुणकथन पुण्येन पुनामि इत्यर्थे,
अस्मिन् (स्तुते) (मम) बुद्धिः व्यवसिता।

२-३ मधुस्फीता वाचः = मधुवत् स्फीताः (=कोमलाः)
वाचः = माधुर्य गुणयुक्ता कोमला वाचः मधुराः
४-५ परमं अमृतं = मोक्षं (अथवा अपरमं अमृतं रूपी नामं)
६ (मधुस्फीता वाचः च परमं अमृतं च) निर्मितवतः
(मधुर वाण्याः मोक्षस्य च) निर्माता
७ सुरगुरोः = सुरश्रेष्ठस्य = महादेवस्य
८-१० तव वाक् अपि = तव वाणी = महादेवस्य
अथवा महादेव संबंधी वाणी
११-१२ अपि किं विस्मयपदं = न कदापि विस्मयादं
२४ व्यवसिता = कृतोद्यमा।

तवैश्वर्यं यत्तज्जगदुदयरक्षाप्रलयकृत् ॥
त्रयीवस्तु व्यस्तं तिसृषु गुणभिन्नासु तनुषु ॥
अभव्यानामस्मिन् वरद रमणीयामरमणीं ॥
विहन्तुं व्याक्रोशीं विदधत इहैके जडधियः ॥४॥

(सर्वज्ञत्वं सर्वकर्तृत्वं प्रतिपादयति -
१ (हे) वरद
२-३ यत् तवैश्वर्यं,
४, ५ जगदुदयरक्षाप्रलयकृत् (तवैश्वर्यं) त्रयीवस्तु
६-९ तिसृषु गुणभिन्नासु तनुषु [struck through]
त्रयीवस्तु व्यस्तं -
१०-१५ तत् इह विहन्तुं एके जडधियः
१६-२० अभव्यानां रमणीयां (तथा) अस्मिन्
(तवैश्वर्ये) अरमणीं, व्याक्रोशीं, विदधते

४ - जगदुदयरक्षाप्रलयकृत् = सृष्टि स्थिति लय कारकं
५ त्रयीवस्तु ...
६-९ तिसृषु गुणभिन्नासु तनुषु = सत्व रज तमो गुणैः
भिन्नासु त्रिषु तनुषु = वेदत्रये अथवा ब्रह्मा
विष्णु रुद्र रूप मूर्तिषु - ...
~~८ - १० - त्रयीवस्तु व्यस्तं =~~
१२ विहन्तुं = ... (विहन्तुं पाठः = निराकर्तुं)
१४-१५ एके जडधियः = मन्दमतयः (मीमांसका इव)
२०-२१ - व्याक्रोशीं - विदधते = निन्दन्ति - (सापेक्षं
भीषणं = आक्रोशः, तमव्याक्रोशी, आक्रोशी, ता)

किमीहः किंकायः स खलु किमुपायस्त्रिभुवनं।
किमाधारो धाता सृजति किमुपादान इति च।
अतर्क्यैश्वर्ये त्वय्यनवसरदुःस्थो हतधियः।
कुतर्कोऽयं कांश्चिन् मुखरयति मोहाय जगतः॥५

१,२ सः खलु
३ धाता = कर्ता
४,५ किमीहः = धातुः का इहा (= चेष्टा = परिस्पन्द क्रिया) प्रयत्नेच्छा वा त्रिभुवनं सृजति.
६,७ किंकायः = कीदृशः कायः [illegible]
८,९ किमुपायः = (उपायः = सहकारिकारणं) [illegible]
१०,११ किमाधारः = किं अधिकरणं [illegible]
[illegible] किमुपादानः = किं समवायिकारणम्.
१५,१६ त्रिभुवनं = जगति
१७,१८,१९ इति अयं कुतर्कः = (कीदृशः) [illegible]
२०,२१ त्वयि अतर्क्यैश्वर्ये = [illegible]
२२ अनवसरः = [illegible]
दुःस्थः = दुष्टः [illegible]
२४ कांश्चित्
२५ हतधियः = [illegible]
२६,२७ जगतो मोहाय = [illegible]
२८ मुखरयति = वाचालं करोति
[illegible]

अजन्मानो लोकाः किमवयववन्तोऽपि, जगता॥
मधिष्ठातारं किं भवविधिरनादृत्य भवति,॥
अनीशो वा कुर्याद् भुवनजनने कः परिकरो
यतो मन्दास्त्वां प्रत्यमरवर संशेरत इमे ॥६॥

अन्वय ...
१ (हे) अमरवर
२-६ अवयववन्तः अपि लोकाः अजन्मानः ? किं
७-१२ जगतां अधिष्ठातारं अनादृत्य भवविधिः भवति किं ?
१३-१६ को वा अनीशः भुवनजनने परिकरः कुर्यात् ?
१८ यतो मन्दाः (अतः) इमे त्वां प्रति संशेरते.

२-६ अवयववन्तः सर्वे अजन्मानः = अनुत्पन्नाः
७-९ जगतां अधिष्ठातारं = महेश्वरं विना.
१० भवविधिः = सृष्टिः
११-१२ भवति किं ? = न कदापि भवति.
१३-१४ अनीशः - ईश्वरं विना न कोपि
१६-१८ भुवनजनने परिकरः कुर्यात् = सृष्टिं प्रारभते,
परिकरः = सामग्री = सृष्टेः ...
१९-२० यतो मन्दाः (अतः) = मन्दबुद्धित्वात् एव
२१-२४ इमे त्वां प्रति संशेरते = त्वां प्रति संशयं कुर्वन्ति

"जन्माद्यस्य यतः"
" यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते, येन जातानि जीवन्ति, यत्
प्रयन्त्यभिसंविशन्ति, तद् ब्रह्म"
" आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्" इत्यादि श्रुतयः

त्रयी सांख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति ।
प्रभिन्ने प्रस्थाने परमिदमदः पथ्यमिति च ।
रुचीनां वैचित्र्यादृजुकुटिलनानापथजुषां ।
नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव ॥७॥

१ त्रयी सांख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवं(मतं) इति
२ प्रभिन्ने प्रस्थाने (सति), [illegible]
३ रुचीनां वैचित्र्यात्
४ (तदनुष्ठायिनः) इदंपरं अदः पथ्यमिति च (वदन्ति)
५ ऋजु कुटिल नाना पथ जुषां नृणां त्वं एकः (त्वं) गम्यः असि, [illegible] पयसां अर्णवः इव

१ त्रयी = (वेदः = वेद विहितो मार्गः)
२ सांख्यं = (सांख्य मार्गः = कापिलं शास्त्रं (पंचविंशति तत्त्व... प्रकाशितं वा)
३ योगः (= पातंजल योग शास्त्रं) (साधनत्वात् न्याय शास्त्रं वैशेषिक [illegible])
" पशुपतिमतं (= शैवागममतं)
" वैष्णवं (= वैष्णवमतं — नारदपंचरात्र मतं)
" इति (एवं
२ प्रभिन्ने प्रस्थाने (सति) = (प्रस्थाने = मार्गे भिन्ने स... = नानात्वं गते सति)
३ रुचीनां वैचित्र्यात् इदंपरं अदः पथ्यं इति च (तद... ष्ठायिनः वदन्ति) [illegible]
४ अनुष्ठ... ५–१२ यथा सर्वेषां पयसां अर्णवः (समुद्रः) [illegible]

महोक्षः खट्वांगं परशुरजिनं भस्म फणिनः ।
कपालं चेतीयत् तव वरद तंत्रोपकरणम् ।
सुरास्तां तामृद्धिं विदधति भवद्भ्रूप्रणिहितां ।
नहि स्वात्मारामं विषयमृगतृष्णा भ्रमयति ॥८

१ वरद = हे वर
२ महोक्षः = महान् वृषभः (महा [illegible])
खट्वांगं ([illegible]) परशुः अजिनं [illegible]
८ फणिनः = नागा [illegible]
१२ च इति द्वयं तव
[illegible] = [illegible] कल्पित
१३ तंत्रोपकरणं = तंत्र [illegible]
[illegible]
१४, १५ तां तां ऋद्धिं = [illegible] [illegible]
[illegible] भवद्भ्रूप्रणिहितां = भ्रूक्षेपमात्रेण [illegible]
१८ विदधति = धारयन्ति ([illegible])
२० विषयमृगतृष्णा = [illegible]
२१ स्वात्मारामं = [illegible] = [illegible]
[illegible]
२२, २३, भ्रमयति = नहि [illegible]

ध्रुवं कश्चित् सर्वं सकलमपरस्त्वध्रुवमिदं
परो ध्रौव्याध्रौव्ये जगति गदति व्यस्तविषये।
समस्तेऽप्येतस्मिन् पुरमथन तैर्विस्मित इव
स्तुवन् जिह्रेमि त्वां न खलु ननु धृष्टा मुखरता॥

1 हे पुरमथन = हे त्रिपुरारी (श्लोक ... मे देखो)
2 कश्चित् = दार्शनिक = द्वैतवादि
3, 5 इदं सर्वं = इदं (जगत्) सर्वं
4 ध्रुवं = नित्यं = [illegible] नश्वरं [illegible]
6 गदति = कथयति
7 अपरः = [illegible] (नश्वरं)
10-14 समस्तेऽपि तस्मिन् जगति = वीतरागी = जैनी
15 ध्रौव्याध्रौव्ये = [illegible] विषये
16 व्यस्तविषये (गदति) [illegible]
[illegible] नित्यं [illegible] अनित्यं
17, 18 तैः विस्मित इव [illegible] = जातविस्मयः
[illegible] स्तुवन् [illegible]
20-23 जिह्रेमि [illegible]
24-25 ननु [illegible]
26-27 खलु धृष्टा - अपि तु धृष्टैव

एवं रावणकृत [illegible] वादीनां [illegible]
[illegible]; अद्वितीय [illegible]
सत्वतं - इति [illegible].

एवं श्लोकद्वयेन स्तुतिसामग्री निरूपिता.

तवैश्वर्यं यत्नाद् यदुपरि विरिञ्चो हरिरधः
परिच्छेत्तुं यातावनलमनलस्कन्धवपुषः ।
ततो भक्तिश्रद्धाभरगुरुगृणद्भ्यां गिरिश यत्
स्वयं तस्थे ताभ्यां तव किमनुवृत्तिर्न फलति ॥१०॥

१ गिरिश = हे भगवन् - गिरौ शेते इति [illegible]
२ अनलस्कन्धवपुषः = अनलस्कन्धो [illegible] वपुः [illegible]
= [illegible] वायुशरीरस्य -
[illegible] वायुवद्वपुर्यस्य [illegible]
अपि [illegible] विश्व
[illegible] [illegible] [illegible] त्वां [illegible]
[illegible] परिच्छेत्तुं = [illegible] हीति निश्चेतुं
८ - १२ यत् उपरि विरिञ्चः, हरिः अधः यातौ - अनलं - ततः
१३ भक्तिश्रद्धाभरगुरुगृणद्भ्यां [illegible] श्रद्धाभक्तिभ्यां
[illegible] गुरु [illegible] गृणद्भ्यां तुभ्यां
[illegible] = [illegible]
[illegible] श्रद्धा = [illegible] भक्ति = [illegible]
१५ स्वयं तस्थे = [illegible] - तवैश्वर्यं
त्वया स्वयं प्रकाशितं
१८ [illegible]
[illegible] तव अनुवृत्तिः किं न फलति = तव सेवा
किं [illegible] फलं [illegible]
[illegible]

अयत्नादापाद्य त्रिभुवनमवैरव्यतिकरं ।

दशास्यो यद् बाहूनभृत रणकण्डूपरवशान् ।

शिरःपद्मश्रेणी रचितचरणाम्भोरुहबलेः ।

स्थिरायास्त्वद्भक्तेस्त्रिपुरहर विस्फूर्जितमिदम् ॥११

१ त्रिपुरहर = हे त्रिपुरहर

२, ३, दशास्यः = रावण, त्रिभुवनं अयत्नात् (...)

४ अवैरव्यतिकरं = शत्रु संपर्क रहितं त्रिभुवनं

(७ आपाद्य = संपाद्य = कृत्वा)

८ रणकण्डूपरवशान् = रणार्थं कण्डूः (...) तया परवशान् (= ...) (...)

= युद्ध ... वाञ्छ

९ ...

११, १२ (तद्) इदं =

१३ शिरःपद्मश्रेणीरचितचरणाम्भोरुहबलेः = शिरांस्येव यानि पद्मानि, तेषां श्रेणी (= पं...) तया रचिता (= निर्मिता), चरणाम्भोरुहयोः (= पादपद्मयोः), बलिः (पूजोपहारः) — यस्याः तस्याः

१४ स्थिरायाः = निश्चलायाः

१५ त्वद्भक्तेः = त्वयि भक्तेः

१६ विस्फूर्जितं = फलं ...

अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भुजवनं।
बलात् कैलासे ऽपि त्वदधिवसतौ विक्रमयतः।
अलभ्या पाताले ऽप्यलसचलिताङ्गुष्ठशिरसि।
प्रतिष्ठा त्वय्यासीद् ध्रुवमुपचितो मुह्यति खलः।
१२॥

(इदानीं त्वयि तिरस्कारफलं निरूपयति) –

१ त्वत्सेवासमधिगतसारं = त्वत्सेवया (= भवदाराधनेन) समधिगतः (= प्राप्तः) सारः (= बलं) येन तत् (= तथोक्तं)

२ भुजवनं = भुजसमूहं

३ बलात् = शक्त्या = पराक्रमेण

४ त्वदधिवसतौ कैलासे अपि = तव अधिवसतौ (= निवासस्थाने) कैलासे अपि

५ विक्रमयतः = अति शौर्येण व्यापारयतः (= चालयतः) ... इति.

८-९ त्वयि अलसचलित अंगुष्ठशिरसि = अलसं (= अलसेन = अनायासेन ...) चलितं (= अधः कृतं) अंगुष्ठशिरो येन सो अलसचलिताङ्गुष्ठशिराः, तस्मिन् सति.

१०-११ पाताले अपि

१२ अमुष्य = रावणस्य

१३-१४ प्रतिष्ठा अलभ्या आसीत् = प्रतिष्ठा (= स्थितिः) अलभ्या (= दुर्लभा) आसीत्.

१६-१८ उपचितः खलः ध्रुवं मुह्यति = उपचितः (= वृद्ध्या ... समृद्धः) खलः (= दुर्जनः) ध्रुवं (निश्चितं ...) मुह्यति (= ...)

यदृद्धिं सुत्राम्णो वरद परमोच्चैरपि सतीं ।
मधश्चक्रे बाणः परिजन विधेय त्रिभुवनः ॥
न तच्चित्रं तस्मिन् वरिवसितरि त्वच्चरणयोः
न कस्याप्युन्नत्यै भवति शिरसस्त्वय्यवनतिः ॥१३

(बाणासुरे अनुग्रहं कथयति)

१ वरद = हे वरद (हे शिवभगवन्
२-३ परिजन विधेय त्रिभुवनः बाणः = परिजनस्य (सेवकस्य इव) विधेयं (= वश्यं) त्रिभुवनं यस्य – सः बाणः (बाणासुरः)
३,४ ऋद्धिं
५ सुत्राम्णः = इन्द्रस्य
६,७,८,९ परमोच्चैरपि सतीं ऋद्धिम् = अत्यन्त महतीमपि ऋद्धिं (= सम्पदं = ऐश्वर्यं)
१० अधश्चक्रे = न्यक्कृतवान् ।
११ तत्
१२,१३,१४,१५,१६ त्वच्चरणयोः वरिवसितरि तस्मिन् चित्रं न = भवतः पादयुगले, वरिवसितरि (सेवके = शुश्रूषके) तस्मिन् (= बाणासुरे) चित्रं न (= आश्चर्यं न भवति).
१७ अपि
१८,१९,२० त्वयि शिरसः अवनतिः = त्वयि (= भवतः पादयुगले) शिरसः अवनतिः (= प्रणामः)
२१,२२,२३ कस्य उन्नत्यै न भवति
उन्नत्यै (= उन्नयनाय) ...
...

अकाण्ड ब्रह्माण्ड क्षय-चकित देवासुर कृपा-
-विधेयस्यासीद्यस्त्रिनयन विषं संहृतवतः ।
स कल्माषः कण्ठे तव न कुरुते न श्रियमहो ।
विकारोऽपि श्लाघ्यो भुवन भय भंग व्यसनिनः ॥१४॥

१ (हे) त्रिनयन
२ अकाण्ड ब्रह्माण्ड क्षय चकित देवासुर कृपा विधेयस्य
३-८ विषं संहृतवतः तव कण्ठे यः कल्माषः आसीत्
९-१३ न सः (कल्माषः) श्रियं न कुरुते
(अथवा) (ननु सः श्रियं (तव) कुरुते)
१४-१८ अहो भुवन भय भंग व्यसनिनः विकारः अपि श्लाघ्यः (भवति)

"गात्रे भस्म सितं, सितं च हसितं, हस्ते कपालं सितं,॥
खट्वांगं च सितं, सितं च वृषभः, कर्णे सिते कुण्डले ।
गंगा फेन सितं, जटापथ सितं, चन्द्रः सितो मूर्धनि ॥
सोऽयं सर्व सितो ददातु विभवं पाप क्षयं शंकरः ॥"

२ अकाण्ड० (= असमये = अप्रस्तावे) ब्रह्माण्ड क्षयेन (= जगन्नाशेन) चकिता देवासुराः, तेषु कृपाविधेयस्य (= कृपापरस्य)
७ विषं संहृतवतः = कालकूटं विषं गिलितवतः = अन्यस्य तत् पाने सामर्थ्यं नास्ति इति विचार्य भयान्मुक्तः स्वयमेव पीतवान्
८ कल्माषः = कृष्ण पाण्डुरो वर्णः = कालिमा
आसीत् —
१५ भुवन भय भंग व्यसनिनः = संसार भय मोचन शीलस्य
— आगन्तुकीकृतं दूषणमपि भूषणमेव —

श्लो- १४

(हे) त्रिनयन

विषं (=कालकूटं) संहृतवतः (=गिलितवतः) तव कण्ठे (=गले) यः कल्माषः (=कृष्णपांडुरो वर्ण आसीत्)

स श्रियं (=शोभां) नु (=इति वितर्के) न कुरुते? (=अपि तु करोत्येव)

(कथंभूतस्य तव) अकांड ब्रह्माण्ड क्षय चकित देवासुर कृपा विधेयस्य — अकाण्डे (=अप्रस्तावे) ब्रह्माण्डक्षयेण (=जगत्प्रलयेन) चकिताः ये देवासुराः तेषु कृपा विधेया यस्य (=कृपापरस्य)

(ननु शुद्ध स्फटिक संकाशो, नीलत्व लक्षण विकारः कथं शोभां कुरुते — इत्याह — अहो सुकमेतत्

भुवन भय भंग व्यसनिनः ([illegible]) विकारो अपि श्लाघ्यः

हरिमहे

1 हे त्रिनयन = त्रयाणां लोकानां नयनभूत!
त्रिभासक – "तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति
सूरयः। दिवीव चक्षुराततम्" इति श्रुतेः.

2 अकाण्डे (अकाले) ब्रह्माण्डक्षयः महाप्रलयः, [illegible] दैवांश
प्रलयजलप्रवेगात् संभावितः, तदानीं
किता ये देवासुराः (स्वायंभुवमनुप्रभृतयः)
तद्विषयक कृपावशीकृतस्य.

3 विषं संहृतवतः = "विषं [illegible] विषं जलं" इति
कोषे – तच्च प्रलयकालीनं चक्षुत्पाद
लोण अवगाह्य एकीकृत्य,). संहृतवतः
(= शोषितवतः) यः कल्माषः (= मालिन्यम्)
आसीत् – सः (कल्माषः) (त्वद्भूतिर्भूषणम्)
भूषितः त्वत्कण्ठे), श्रियं (शोभां)
न कुरुते इति न = अपि तु कुरुते एव.

– (शेषं पूर्ववत्)

असिद्धार्था नैव क्वचिदपि सदेवासुरनरे।
निवर्तन्ते नित्यं जगति जयिनो यस्य विशिखाः॥
स पश्यन्नीश त्वामितरसुरसाधारणमभूत्
स्मरः स्मर्तव्यात्मा नहि वशिषु पथ्यः परिभवः॥ १५॥

(कामदेवस्य पराभवं कथयति)—

१ यस्य = यस्य (कामदेवस्य).
२ नित्यं जयिनो विशिखाः = सदा जययुक्ताः बाणाः
५-६ सदेवासुरनरे जगति = सदेवासुरनरे (= देवाश्च असुराश्च नराश्च तैः सह वर्तमानं सदेवासुरनरं, तस्मिन्) जगति (= लोके) = स्वर्गे पाताले [illegible] भूमौ लोके [illegible]
७, ८, ९ क्वचिदपि असिद्धार्थाः नैव निवर्तन्ते = क्वचिदपि असिद्धार्थाः (= [illegible] कार्याः) [illegible] न [illegible] भवन्ति
११ ईश = हे भगवन्
१२, १३ स स्मरः = एतादृशः कामः (कामदेवः)
१४, १५ इतरसुरसाधारणं पश्यन् = अन्यदेव [illegible] तुल्यं पश्यन्
१६, १७ स्मर्तव्यात्मा अभूत् = स्मरणमात्रशेषो [illegible] अभवत्
१८-२० हि वशिषु परिभवः पथ्यः न = [illegible]

महीं पादाघातात् व्रजति सहसा संशयपदं
पदं विष्णोर्भ्राम्यद् भुजपरिघरुग्णग्रहगणं।
मुहुर्द्यौर्दौस्थ्यं यात्यनिभृतजटाताडिततटा
जगद्रक्षायै त्वं नटसि ननु वामैव विभुता॥१६॥

:(ताण्डवं वर्णयति)
१,२,३ (यदा) त्वं जगद्रक्षायै नटसि (तदा) — यदा त्वं जगद्रक्षायै (जगतां रक्षणाय [illegible]) नटसि (=नृत्यसि= ताण्डवं करोषि) (तदा) —
४–७ पादाघातात् मही सहसा संशयपदं व्रजति = पादाघातात् (= पादताडनात् = [illegible] विन्यासात्) मही (= पृथ्वी) सहसा (= शीघ्रं) संशयपदं व्रजति (= [illegible] गमिष्यति किमधः पतति इति सन्देहं गच्छति).
८–१० भ्राम्यद् भुजपरिघरुग्णग्रहगणं पदं विष्णोः (भवति) = भ्राम्यद्भिः भुजरूपपरिघैः (= अर्गलसदृशभुजस्थैः परिघैः) रुग्णं (= [illegible] =भग्नः) ग्रहगणः (= [illegible]) तद् (= तथाभूतं ग्रहगणं) [illegible] (= आकाशः) = अन्तरिक्ष
११–१४ अनिभृत जटा ताडित तटा द्यौः मुहुः दौस्थ्यं याति = अनिभृताः (= [illegible]) जटाः, ताभिः ताडितं तटं (= ताडितं तटं [illegible] यस्याः सा) द्यौः (= स्वर्गः) मुहुः (=वारंवारं) दौस्थ्यं याति (= दुःस्थत्वं याति)
१८ ननु = [illegible] युक्तमेतत् [illegible]
१७ (य तो विभोः) विभुता (= प्रभुता) [illegible] परम महत्त्वं)
१८ वामैव = [illegible] विभुत्वं [illegible] भवति.
[illegible]

६
वियद्व्यापी तारागणगुणितफेनोद्गमरुचिः ।
प्रवाहो वारां यः पृषतलघुदृष्टः शिरसि ते ॥
जगद्द्वीपाकारं जलधिवलयं तेन कृतमि-
त्यनेनैवोन्नेयं धृतमहिम दिव्यं तव वपुः ॥

१-४ यः वारां प्रवाहः वियद्व्यापी तारागण गुणित फेनोद्गमरुचिः
५-९ तेन (च) जलधिवलयं द्वीपाकारं जगत् कृतं
१०-१२ (सः वारां प्रवाहः) ते शिरसि पृषतलघु दृष्टः
१३-१९ अनेन धृतमहिम दिव्यं तव वपुः उन्नेयम्

२-३ वारां प्रवाहः = तोयानां ओघः
४ वियद्व्यापी तारागण गुणित फेनोद्गमरुचिः =
(आकाशव्यापी ... तथा तारागण ...)
(... गुणितं ...)
८ जलधिवलयं = समुद्रः परिखा यस्य तत्
१२ पृषतलघुदृष्टः = जलकणिकावत् सूक्ष्मः दृष्टः
(...)
१४ धृतमहिम = धृतो (भृतो) महिमा (सर्वशक्तं सर्व-
कर्तृत्वं च) येन, तत् ...
१५ दिव्यं = सदानन्दात्मकं, ...
१८ उन्नेयं = ...

रथः क्षोणी, यन्ता शतधृतिरगेन्द्रो धनुरथो
रथांगे चन्द्रार्कौ रथचरणपाणिः शर, इति
दिधक्षोस्ते कोऽयं त्रिपुरतृणमाडंबर विधिः
विधेयैः क्रीडन्त्यो न खलु परतन्त्राः प्रभुधियः ॥१८॥

(त्रिपुर वधं वर्णयति) –

१,२,३ त्रिपुरतृणं दिधक्षोः ते = त्रिपुर तृणं (= त्रिपुरः इव तृणं–तं) दिधक्षोः (= दग्धुं इच्छोः) ते (= तव) –

४-५ रथः क्षोणी (= पृथ्वी [illegible])

६-७ यन्ता शतधृतिः = यन्ता (= सारथिः) शतधृतिः (= ब्रह्मा)

८,९. धनुः अगेन्द्रः (= न गच्छति इति अगः पर्वतः, पर्वतानां इन्द्रः (= श्रेष्ठः [illegible] मेरु

१० अथो = अनन्तरं [illegible]

११,१२ रथांगे (= चक्रे – रथचक्रे) चंद्रार्कौ (= चन्द्रः सूर्यश्च)

१३,१४ शरः (= बाणः) रथचरण पाणिः (= चरणं = चक्रं [illegible] पाणिः = विष्णुः)

१५,१६,१७ इति अयं कः आडंबरविधिः – इति (= एवं प्रकारकः) कः आडंबरविधिः (= कोऽयं संभ्रमः)
= अयं आडंबरः किमर्थम् (?) = [illegible]

१८ — विधेयैः क्रीडन्त्यः प्रभुधियः न खलु परतंत्राः
= विधेयैः (भृत्यजनैः सह) क्रीडन्त्यः (= [illegible] यन्त्यः) प्रभुधियः (= स्वामिनां बुद्धयः) न खलु परतंत्राः (= न [illegible] प्रयोजनापेक्षाः [illegible])
[illegible] स्वाधीनतया क्रीडन्ति [illegible]

हरिस्ते साहस्रं कमलबलिमाधाय पदयो-
र्यदेकोने तस्मिन् निजमुदहरन्नेत्रकमलम्।
गतो भक्त्युद्रेकः परिणतिमसौ चक्रवपुषा
त्रयाणां रक्षायै त्रिपुरहर जागर्ति जगताम्॥१९॥

(विष्णोः भक्त्युद्रेकं कथयति)—

१ त्रिपुरहर = हे त्रिपुरारे.

२-५ ते प[द]योः साहस्रं कमलबलिं आधाय = ते (= तव) पदयोः (= चरणयोः), हरिः (= नारायणः), साहस्रं (= सहस्रसंख्योपेतं) कमलबलिं (= कमलानां [illegible] — (भेंट)) आधाय (= [illegible] [illegible]

८-९ तस्मिन् एकोने (सति) = तस्मिन् (बलौ) एकोने (= एकेन कमलेन हीने) (सति);

१०-१३ यद् निजं नेत्रकमलं उदहरत् — यद् (= यस्मात्) निजं (= आत्मीयं) नेत्रकमलं (= कमलाकारं नेत्रं) उदहरत् (= उद्धृतवान् = [illegible]

१४-१८ (तद्) असौ भक्त्युद्रेकः चक्रवपुषा परिणतिं गतः (सन्) = तद् असौ भक्त्युद्रेकः (= तदसौ भक्त्यतिशयः) चक्रवपुषा (= चक्ररूपेण) परिणतिं (= परिणामं) गतः (= प्राप्तः) सन् = [illegible]

१९-२२ त्रयाणां जगतां रक्षायै जागर्ति = त्रयाणां जगतां (= स्वर्ग मर्त्य पाताल त्रिलोकानां) रक्षायै (= त्राणाय) जागर्ति (= प्रबुद्धः = जागृतः तिष्ठति) = [illegible]

क्रतौ सुप्ते, जाग्रत् त्वमसि फलयोगे, क्रतुमतां ॥
क्व कर्म प्रध्वस्तं फलति पुरुषाराधनमृते ॥
अतस्त्वां संप्रेक्ष्य क्रतुषु फलदानप्रतिभुवं ॥
श्रुतौ श्रद्धां बद्ध्वा दृढपरिकरः कर्मसु जनः ॥२०

१,२· क्रतौ सुप्ते (सति) = क्रतौ (= यागे) सुप्ते (= नष्टे)
(= विनष्टे सति) [illegible]
३–५ क्रतुमतां फलयोगे, त्वं जाग्रत् असि =
क्रतुमतां (= यज्वनां पुरुषाणां) फलयोगे
(= क्रतुफलावाप्तौ) त्वं जाग्रत् असि (= फल
दानाय त्वं सावधानः असि).
८–१२ प्रध्वस्तं कर्म पुरुषाराधनं ऋते, क्व फलति (
= प्रध्वस्तं कर्म (विनष्टं कर्म) पुरुषाराधनं ऋते (= ईश्व
राराधनं विना) क्व फलति (= न क्वापि फलति).
१३–१७ अतः क्रतुषु फलदानप्रतिभुवं त्वां संप्रेक्ष्य =
अतः (कारणात्) क्रतुषु (यज्ञेषु) फलदानप्रतिभुवं
(= फलप्रदातारं) संप्रेक्ष्य (= विचार्य)
१८–२० श्रुतौ श्रद्धां बद्ध्वा = श्रुतौ (= वेदवाक्ये)
श्रद्धां बद्ध्वा (= विश्वासं कृत्वा),
२१–२३ जनः कर्मसु दृढपरिकरः = जनः (= लोकः)
कर्मसु (= यागेषु) दृढपरिकरः (= कृतप्रयत्नो
भवति).

क्रियादक्षो दक्षः क्रतुपतिरधीशस्तनुभृतां ।
मृषीणामार्त्विज्यं शरणद सदस्याः सुरगणाः ॥
क्रतुभ्रंशस्त्वत्तः क्रतुषु फलदानव्यसनिनो ।
ध्रुवं कर्तुः श्रद्धाविधुरमभिचाराय हि मखाः ॥२१॥

(श्लोक २१ के बाद अधिकपाठ- शिवरहस्य ६पृ०१३)-
"सतां वर्त्म त्यक्त्वा श्रुतिसमभिगम्यं सहभुवं ।
घृणामप्युन्मूल्य स्वजनविषयस्नेहगुणितां ।
द्विजः कृन्तन् पादे पितरमपराद्धं त्वयि विभो ।
मनुष्यत्वं सद्यस्त्रिदशपरिणामेन विजहौ ॥ २[illegible]

(भ० ग० कर्तुः श्रद्धाविधुरं मखाः - ध्रुवं अभिचाराय (अ[illegible]

३ क्रियादक्षः = कर्मसु [illegible]
७ तनुभृतां = धृतिमतां (ऋषीणां) = (ऋत्विजः स्वयं
धृतिमन्तः - दिव्यः)
८. सदस्याः = सभ्यः = सभासदः
१५-१७ कर्तुः श्रद्धाविधुरं मखाः -
कर्तुः = परमेश्वरस्य = परमेश्वरे श्रद्धया अस
(यज्ञ यजमानकर्ता यदि श्रद्धाहीनः स्यात् (तदा)
श्रद्धाविधुरं = श्रद्धाहीनं यथा स्यात्तथा
१६. मखाः = यज्ञाः
१८-१९ ध्रुवं अभिचाराय (भवन्ति) = ध्रुवं (= निश्चये
[illegible] अभिचाराय = विपरीतार्थाय = मरणाय

क्रतौ सुप्ते, जाग्रत् त्वमसि फलयोगे, क्रतुमतां ॥
क्व कर्म प्रध्वस्तं फलति पुरुषाराधनमृते ॥
अतस्त्वां संप्रेक्ष्य क्रतुषु फलदानप्रतिभुवं ॥
श्रुतौ श्रद्धां बद्ध्वा दृढपरिकरः कर्मसु जनः ॥२०

...राधनं विना क्व फलति। (= न क्वापि फलति)

१३-१७ अतः क्रतुषु फलदानप्रतिभुवं त्वां संप्रेक्ष्य =
अतः (कारणात्) क्रतुषु (यज्ञेषु) फलदानप्रतिभुवं
(= फलप्रदातारं) संप्रेक्ष्य (= विचार्य)

१८-२० श्रुतौ श्रद्धां बद्ध्वा = श्रुतौ (= वेदवाक्ये)
श्रद्धां बद्ध्वा (= विश्वासं कृत्वा)

२१-२३ जनः कर्मसु दृढपरिकरः = जनः (= लोकः
कर्मसु (= यागेषु) दृढपरिकरः (= कृतप्रयत्नो
भवति)

क्रियादक्षो दक्षः क्रतुपतिरधीशस्तनुभृतां
ऋषीणामार्त्विज्यं शरणद सदस्याः सुरगणाः ।
क्रतुभ्रंशस्त्वत्तः क्रतुषु फलदानव्यसनिनो ॥
ध्रुवं कर्तुः श्रद्धाविधुरमभिचाराय हि मखाः ॥२१

१ (हे) शरणद
२,३ दक्षः (स्वयं) क्रियादक्षः
४,५ (यज्ञस्य) अधीशः (स्वयं) क्रतुपतिः (विष्णुः),
६-७ (यज्ञस्य) आर्त्विज्यं - तनुभृतां ऋषीणां,
८-१० (यज्ञस्य) सदस्याः - सुरगणाः
११-१३ (तथापि) क्रतुषु फलदानव्यसनिनः त्वत्तः
क्रतुभ्रंशः (जातः)
१४ हि (= यतः)
१५-१६ कर्तुः श्रद्धाविधुरे मखाः - ध्रुवं अभिचाराय (भ...

३ क्रियादक्षः = कर्मसु कुशलः
७ तनुभृतां = मूर्तिमतां (ऋषीणां) = (ऋत्विजः स्वयं
मूर्तिमन्तः ऋषयः)
८ सदस्याः = सभ्याः = सभासदः
१५-१६ कर्तुः श्रद्धाविधुरे मखाः -
कर्तुः = परमेश्वरस्य = परमेश्वरे श्रद्धया अ...
(यज्ञे यज्ञकर्ता यदि श्रद्धाहीनः स्यात् (तदा)
श्रद्धाविधुर = श्रद्धाहीनं यथा स्यात्तथा
१६ मखाः = यज्ञाः
१७-१८ ध्रुवं अभिचाराय (भवन्ति) = ध्रुवं (= निश्चये)
अभिचाराय = विपरीतार्थाय = मरणाय

प्रजानाथं नाथ प्रसभमभिकं स्वां दुहितरं
गतं रोहिद्भूतां रिरमयिषुमृष्यस्य वपुषा ॥
धनुष्पाणेर्यातं दिवमपि सपत्राकृतममुं ॥
त्रसन्तं तेऽद्यापि त्यजति न मृगव्याधरभसः ॥२२

१-११ हे नाथ - रोहिद्भूतां स्वां दुहितरं, ऋष्यस्य वपुषा
रिरमयिषुं प्रसभं अभिकं, प्रजानाथं, गतं,

१२-१७ सपत्राकृतं, त्रसन्तं, दिवं अपि यातं, अमुं

१८-२३ धनुष्पाणेः ते मृगव्याधरभसः, अद्यापि,
न त्यजति

१-७ [illegible] रोहिद्भूतां (=मृगीरूपां) स्वां दुहितरं (=[illegible]
= संध्या को), [illegible] ऋष्यस्य वपुषा (=मृग
शरीरेण) रिरमयिषुं (=रन्तुं इच्छुं),

८-९ प्रसभं (=बलात्कारेण) अभिकं (=कामुकं),

१०-११ प्रजानां पतिं = ब्रह्माणं [illegible]

१२ सपत्राकृतं (=पत्रेण सहितं [illegible])

[illegible]

१३-१७ त्रसन्तं, दिवं अपि यातं, अमुं (=ब्रह्माणं)

१८-२० धनुष्पाणेः ते मृगव्याधरभसः = [illegible]
ते (= तव) मृगव्याधरभसः (= मृगान् [illegible]
[illegible]

२१-२३ अद्यापि न त्यजति (आज भी [illegible])

[illegible]

१२ ३ ५ ६
स्वलावण्याशंसा धृतधनुषमह्नाय तृणवत् ॥
७ ८ ९ ४ १०
पुरः प्लुष्टं दृष्ट्वा पुरमथन पुष्पायुधमपि ॥
यदि स्त्रैणं देवी यमनिरत देहार्धघटना ॥
दवैति त्वामद्धा बत वरद मुग्धा युवतयः ॥२४॥

१,२ पुरमथन वरद (= हे त्रिपुरारे, हे वरद)
१२ ३,४,५,६,७,८,९,१० धृतधनुषं पुष्पायुधं अह्नाय तृणवत् पुरः प्लुष्टं दृष्ट्वा अपि = धृतधनुषं (= ग्रहीत चापं) पुष्पायुधं (= मदनं) अह्नाय (= शीघ्रं) तृणवत् प्लुष्टं (= दग्धं) दृष्ट्वाऽपि,
११ यमनिरत देहार्धघटनात् (= शरीरार्धघटनात्) ~~हे~~ यं (= यो) अनिरत (= रता)
१२,१३ स्वलावण्याशंसा देवी = (आत्म सौन्दर्यकीर्तयन्ती = स्वकीयरूपाभिमानिनी) ~~ऐसी~~ देवी (= गौरी)
१४,१५,१६,१७, यदि त्वां स्त्रैणं अवैति (नहि) = यदि त्वां स्त्रैणं (= स्त्रीलंपटं) अवैति (= जानाति)
१८,१९,२०,२१ बत युवतयः अद्धा मुग्धाः = बत (इति खेदे) युवतयः (= स्त्रियः) अद्धा (= निश्चितं) मुग्धाः (= अज्ञानाः).

श्मशानेष्वाक्रीडा स्मरहर पिशाचाः सहचराः।
चिताभस्मालेपः स्रगपि नृकरोटीपरिकरः।
अमंगल्यं शीलं तव भवतु नामैवमखिलं।
तथापि स्मर्तॄणां वरद परमं मंगलमसि ॥ २४॥

१,२ स्मरहर वरद = (हे स्मरहर = मदनान्तक) हे वरद.
३,४ तव आक्रीडा श्मशानेषु = तव आक्रीडा (= आसमंतात् विहरणं, श्मशानेषु (= पितृकाननेषु).
६,७ सहचराः पिशाचाः = सहवासिनः पिशाचाः
८,९ आलेपः चिताभस्म (= शवदाहस्थभस्म-अंगरागलेपनं,
१०,११ स्रग् अपि नृकरोटीपरिकरः = स्रग् (माला) अपि नृकरोटी परिकरः (= नृकपाल समूहः)
१२,१३ शीलं अमांगल्यं = शीलं (= स्वभावः) अमंगल्यं (= अशुभं)
१४,१५,१६,१७ एवं नाम अखिलं भवतु = एवं नाम (...) अखिलं (= समग्रं) भवतु
१८,१९,२०,२१,२२ तथापि स्मर्तॄणां परमं मंगलं असि = तथापि स्मर्तॄणां (= चिन्तकानां भक्तानां) (त्वं) परमं (= उत्कृष्टं) मंगलं असि = निरतिशयं कल्याणं (त्वं भवसि)
हि — तस्मात् सर्वदा सर्वैः सेवनीयोऽसि।

मनः प्रत्यक् चित्ते सविधमवधायात्तमरुतः
प्रहृष्यद्रोमाणः प्रमुदसलिलोत्सङ्गितदृशः ।
यदालोक्याह्लादं ह्रद इव निमज्ज्यामृतमये
दधत्यन्तस्तत्त्वं किमपि यमिनस्तत्किल भवान् ॥ २५ ॥

यमिनः
१-७ मनः प्रत्यक् चित्ते सविधं अवधाय, आत्तमरुतः
८-११ अमृतमये ह्रदे निमज्ज्य इव,
१२-१४ यत् ~~[illegible]~~ आह्लादं आलोक्य,
१५-१७ प्रहृष्यद्रोमाणः प्रमदसलिलोत्सङ्गितदृशः
१८-१९ (यत्) किमपि अन्तः दधति,
२०-२२ तत् तत्त्वं किल भवान् (एव).

१-७ यमिनः (= संयमिनः) प्रत्यक् चित्ते (= आत्मनि) सविधं (= यथाविधि) आधाय (अवस्थाप्य), आत्तमरुतः (= प्राणादिवायून् अवरुध्य) = [illegible]
८-१४ अमृतमये ह्रदे निमज्ज्य यत्सुखं स्यात् तथा एव स्वहृदये एव आह्लादं प्राप्य
१५-१९ प्रहृष्यद्रोमाणः (= पुलकिताङ्गाः) प्रमदसलिलोत्सङ्गितदृशः (= प्रमदसलिलानि = हर्षाश्रूणि, तैः उत्सङ्गिता = परिपूता दृक् = दृष्टिः येषां ते तथोक्ताः)
१८-१९ (यमिनः यत्) किमपि अन्तः दधति = यमिनः यत् किमपि (= सच्चिदानन्दरूपं) अन्तः (= स्वकीयान्तःकरणे) दधति (= धारयन्ति)
२०-२२ तत् तत्त्वं किल भवान् एव = यमिभिः स्वान्तःकरणे धारितं यत् तत्त्वं भवान् एव किल = निश्चयेन

त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुतवहस् ॥
त्वमापस्त्वं व्योम त्वमु धरणिरात्मा त्वमिति च ॥
परिच्छिन्नामेवं त्वयि परिणता बिभ्रतु गिरं ॥
न विद्मस्तत्तत्त्वं वयमिह तु यत्त्वं न भवसि ॥ २६ ॥

सर्वमयं भगवन्तं [illegible] यति)—

१–१२ त्वं अर्कः, त्वं सोमः, त्वं पवनः असि, त्वं हुतवहः, त्वं आपः, त्वं व्योम, त्वं धरणिः, उ त्वं आत्मा च — (त्वं अर्कः (= सूर्यः) सोमः (= चंद्रमाः), पवनः (= वायुः), हुतवहः (= अग्निः), आपः (= जलं), व्योम (= आकाशः), धरणिः (= पृथ्वी) उ (वितर्के) त्वं आत्मा च (परमात्मा = साक्षी) [illegible])

१३–१९ इति एवं – परिच्छिन्नां (= इयत्ताधारितां) गिरं (वाणीं), त्वयि, परिणता (= परिपक्वमतयः = [illegible]) बिभ्रतु (= [illegible]) = [illegible]

२०–२५ वयं तु न विद्मः तत्तत्त्वं, यत्त्वं न भवसि = (यत् तत्वं त्वं न भवसि, तत्तत्वं इह संसारे वयं तु न विद्मः = भवद्व्यतिरिक्तं वस्तु किंचिदपि नास्ति)

[illegible] श्री रुद्र मूर्तिर्लभनाम [illegible] (वक्ष्यमाण भवादि नामाष्टक सहित [illegible] चतुर्थ्यन्ता: नमोन्ता: [illegible] मंत्रा भवन्ति।

त्रयीं तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवनमथो त्रीनपि सुरान्॥
अकाराद्यैर्वर्णैस्त्रिभिरभिदधत् तीर्णविकृति॥
तुरीयं ते धाम ध्वनिभिरवरुन्धानमणुभिः।
समस्तं व्यस्तं त्वां शरणद गृणात्योमिति पदं॥२७॥

१ हे शरणद (आश्रयप्रद)
२-१४ ओं इति पदं, अकाराद्यैः त्रिभिः वर्णैः, त्रयीं तिस्रो वृत्तीः त्रिभुवनं अथो त्रीनपि सुरान् अभिदधत्,
१५-२१ (तथाच) अणुभिः ध्वनिभिः अवरुन्धानं, तीर्णविकृति, ते तुरीयं धाम (अभिदधत्);
२२-२५ (त्वं) समस्तं व्यस्तं त्वां गृणाति।

५-७ अकाराद्यैः त्रिभिः वर्णैः = अ उ म वर्णैः
८ त्रयीं = (वेदत्रयीं = ऋग् यजु साम-वेदान्)
९ तिस्रो वृत्तीः = (उदात्त, अनुदात्त, स्वरित स्वरान्) (जाग्रत्, स्वप्न, सुषुप्ति ...)
१० त्रिभुवनं = (स्वर्ग, मर्त्य, पाताल लोकान्) (भूर्भुवः स्वः) (विराट् हिरण्यगर्भ ...)
११-१४ अथो त्रीनपि सुरान् = अथो (= तथाच) (ब्रह्मा विष्णु रुद्र-देवतान्) = अभिदधत् = (...)
१५-२१ (तथा) अणुभिः ध्वनिभिः (= अतिसूक्ष्म ध्वनिभिः) अवरुन्धानं (= बोधयत् प्रभवत्), तीर्णविकृति (= निर्विकारं) ते (तव) तुरीयं धाम (= स्थानं) (अभिदधत् = ...)
२२-२५ (त्वं) समस्तव्यस्तं (= व्यष्टिरूपेण समस्तरूपेण) त्वां गृणाति (= स्तोति प्रतिपादयति)।

भवः शर्वो रुद्रः पशुपतिरथोग्रः सहमहान् ।
स्तथा भीमेशानाविति यदभिधानाष्टकमिदम् ॥
अमुष्मिन् प्रत्येकं प्रविचरति देव श्रुतिरपि ।
प्रियायास्मै धाम्ने प्रणिहितनमस्योऽस्मि भवते ॥२८॥

१ (हे) देव यद् इदं
८-१२ भवः शर्वः रुद्रः पशुपति [illegible] सहमहान् (=महादेवः)
भीमः ईशानः - इति अभिधानाष्टकं, -
१४-१७ अमुष्मिन् प्रत्येकं श्रुतिरपि प्रविचरति,
१८-२४ (अतः) अस्मै भवते धाम्ने प्रियाय प्रणिहितनमस्योऽस्मि
(अथ, तथा पादपूरणार्थं)

९ सहमहान् = (महान् = महत्त्वगुणेन सह वर्तते इति
सहमहान्) = महादेवः
१०-११ भीमेशानौ = (भीमः च ईशानः च इति भीमेशानौ — द्वन्द्व समासः)
१२ [illegible] (इति शब्दः नामाष्टक समाप्त्यर्थकः)
१३ अभिधानाष्टकं = (नामाष्टकं)
१४ अमुष्मिन् = [illegible]
१५ प्रत्येकं = (एकं एकं [illegible] इति [illegible])
प्रविचरति [illegible]
[illegible] प्रविचरति (= [illegible]
[illegible] (वर्तते) = [illegible]
[illegible] अभिवदति [illegible]
[illegible]

नमो नेदिष्ठाय प्रियदव दविष्ठाय च नमो ॥
नमः क्षोदिष्ठाय स्मरहर महिष्ठाय च नमः ॥
नमो वर्षिष्ठाय त्रिनयन यविष्ठाय च नमो ॥
नमः सर्वस्मै ते तदिदमिति सर्वाय च नमः ॥२९॥

१-३ प्रियदव स्मरहर त्रिनयन,
४-५ नेदिष्ठाय नमः, दविष्ठाय च नमः,
८-१२ क्षोदिष्ठाय नमः, महिष्ठाय च नमः,
१३-१७ यविष्ठाय नमः, वर्षिष्ठाय च नमः,
१८-२४ सर्वस्मै नमः, अतिसर्वाय च ते तदिदं नमः..

१ प्रियदव = प्रियो दवो (=वनं) यस्य सः = निर्जन वन विहारप्रिय.
४ नेदिष्ठाय = निकटवर्तिने.
६ दविष्ठाय = दूरतराय = अति दूरस्थाय.
८ क्षोदिष्ठाय = सूक्ष्मतराय अतिसूक्ष्मय,
१० महिष्ठाय = महत्तमाय = सर्वव्यापिने
१३ यविष्ठाय = युवतमाय.
१५ वर्षिष्ठाय = वृद्धतमाय.
२० अतिसर्वाय = सर्वमतिक्रान्ताय.
२३ तदिदं नमः = अयं नमस्कारः = एवं अत्यन्त विरुद्ध स्वभावस्य अस्मदुक्तिभिः कथमपि निरूपयितुं असंभवात्, सर्वत्र नमस्कार एव करणीयः इति प्रदर्शनाय नमस्कार शब्दस्य वृत्तिः - तत् (= परोक्षं), इदं (= अपरोक्षं) इति प्रकारेण गति सर्वं यस्य सः = तदिदमिति सर्वः तस्मै = सर्वात्मभूताय तुभ्यं नमः

२ ६ १ ३ ४ ५
बहुलरजसे विश्वोत्पत्तौ भवाय नमो नमः॥

७ ६ ८ ९ १०
प्रबल तमसे तत्संहारे हराय नमो नमः॥

११ १२ स्थितौ १३ १४ १५
जन सुखकृते सत्वोत्पत्तौ मृडाय नमो नमः॥

१६ १७ १८ १९ २०
प्रमहसि पदे निस्त्रैगुण्ये शिवाय नमो नमः॥३०॥

१-५ विश्वोत्पत्तौ बहुलरजसे भवाय नमोनमः;
६-१० तत्संहारे प्रबलतमसे हराय नमोनमः;
११-१५ जनसुखकृते सत्वोत्पत्तौ मृडाय नमोनमः;
१६-२० प्रमहसि पदे निस्त्रैगुण्ये शिवाय नमोनमः॥

१ विश्वोत्पत्तौ = जगत सृष्टौ कर्तव्यतायाम्॥
२ बहुलरजसे = अधिकरजोगुणाय - उद्रिक्त रजसे = ब्रह्मरूपाय.
६ तत्संहारे = जगन्नाशे.
७ प्रबलतमसे = अधिकतमोगुणाय = रुद्रमूर्तये
११ जनसुखकृते = जगत पालने = जनहित[illegible]य.
१२ सत्वोत्पत्तौ (स्थितौ) = सत्वगुणस्य उत्पत्तौ उद्रेके आधिक्ये
१३ = सुखदातारे मृडरूपं.
१६ प्रमहसि पदे = प्रकृष्ट तेजःपुंज रूपे
१७ निस्त्रैगुण्ये = गुणत्रयातीते = प्राकृत स्थाने.
१८ शिवाय = मंगलरूपाय
४,५; ९,१०; १४,१५; १९-२०, नमोनमः इति प्रकृत्य तित्रायेन
वीप्सायां द्वित्वं.

शापरिणतचेतः क्लेशवश्यं क्व चेदं।
च तव गुणसीमोल्लङ्घिनी शश्वदृद्धिः॥
ति चकितममन्दीकृत्य मां भक्तिराधात्
रदचरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहारम्॥ ३१॥

(श्लोक अधिक - शिवरहस्य ६ पूर्वार्ध-१३) —
" वपुः प्रादुर्भावादनुमितं जन्मनि पुरा ॥
पुरारे न क्वापि क्षणमपि भवन्तं प्रणतवान् ॥
नमन् मुक्तः सम्प्रत्यहमतनुरग्रेऽप्यनतिमान् ॥
इतीश क्षन्तव्यं तदिदमपराधद्वयमपि ॥" ३३

क्लेशवश्य = दुःखपराधीन — क्लेशाः पंच
अविद्या अस्मिता राग द्वेष अभिनिवेशाः॥ =
अविद्या = विपरीत ज्ञानं ॥,
अस्मिता = भिन्नयो बुद्ध्यात्मनोरेकत्र प्रतीतिः॥,
रागः = सुखेषु आसक्तिः,
द्वेषः = दुःखेषु अप्रीतिः,
अभिनिवेशः = अनुभूतादपि मरणादेस्त्रासः॥.
क्लेशपरिणत चेतः = क्लेशानां परिणति (=परिपाको यस्य) तत्तथाभूतं चित्
= सुप्रविचारगोचरं.
शश्वत् गुणसीमोल्लङ्घिनी ऋद्धिः = सर्वदा गुणमर्यादातीत
कान्ता = अविनाशिनी तव ऋद्धिः = महिमा.
चकितं = भीतं
(मां) अमन्दीकृत्य = भीति रहितं कृत्वा
वाक्यपुष्पोपहारं = वाक्यान्येव पुष्पाणि, तेषां उपहारं (=पूजां)
आधात् = अकरोत् = अर्पितवती (भक्तिः)

बहुलरजसे विश्वोत्पत्तौ भवाय नमो नमः॥
प्रबलतमसे तत्संहारे हराय नमो नमः॥
जनसुखकृते सत्वोत्पत्तौ मृडाय नमो नमः॥
प्रमहसि पदे निस्त्रैगुण्ये शिवाय नमो नमः॥३०॥

(नमस्कार / प्रणाम महिमा — शंकराचार्यांनी गीता टीकेत —)
"लोकत्रयाधिपतिमप्रतिमप्रभावम्॥
ईषत्प्रणम्य शिरसा प्रभविष्णुमीशम्॥
जन्मान्तरप्रलयकल्पसहस्रजातम्॥
आशु प्रणाशमुपयाति नरस्य पापम्॥" (भक्तामर)

११ जनसुखकृते = जगत्पालन = जनहितार्थाय.
१२ सत्वोत्पत्तौ = सत्वगुणस्य उत्पत्तौ (उत्कर्षे) आधिक्ये
१३ = ... व्यक्त स्थानी ... कर्तारं मृडरूपं.
१६ प्रमहसि पदे = प्रकृष्ट तेजःपुंज रूपे
१७ निस्त्रैगुण्ये = गुणत्रयातीते = अद्वितीय स्थाने.
१८ शिवाय = मंगलरूपाय
४,५; ९,१०; १४,१५; १९-२०, नमोनमः इति भक्त्यतिशयेन वीप्सार्थी द्विरुक्ति.

३१

कृशपरिणतचेतः क्लेशवश्यं क्व चेदं।
क्व च तव गुणसीमोल्लंघिनी शश्वदृद्धिः॥
इति चकितममन्दीकृत्य मां भक्तिराधाद्
वरद चरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहारम्॥ ३१॥

१ वरद = हे वरद,
२-४ क्व चेदं क्लेशवश्यं कृशपरिणत चेतः,
५-९ क्व च शश्वद् गुणसीमोल्लंघिनी तव ऋद्धिः,
१०-११ इति चकितं मां,
१३-१६ ते चरणयोः भक्तिः (मां) अमन्दीकृत्य,
१४-१८ वाक्यपुष्पोपहारं आधात॥

कृश रंद = मम चेतः
क्लेशवश्यं = दुःखपराधीनं — (क्लेशाः पंच —
अविद्या अस्मिता राग द्वेष अभिनिवेशाः॥ =
अविद्या = विपरीत ज्ञानं॥
अस्मिता = भिन्नयोर्बुध्द्यात्मनोरेकत्र प्रतीतिः॥)
रागः = सुखेषु आसक्तिः,
द्वेषः = दुःखेषु अप्रीतिः,
अभिनिवेशः = अनुभूतादपि मरणाद् त्रासः॥
कृशपरिणत चेतः = कृशा परिणति (= परिकर्मा यस्य) तत्तथाभिकं चित्त
= स्वल्पविचारगोचरं.
-९ शश्वद् गुणसीमोल्लंघिनी ऋद्धिः = सर्वदा गुणमर्यादातीत
कालता = अविनाशिनी तव ऋद्धिः = महिमा.
चकितं = भीतं
(मां) अमन्दीकृत्य = भीति रहितं कृत्वा.
वाक्यपुष्पोपहारं = वाक्यान्येव पुष्पाणि, तेषां उपहारं (= पूजां)
१८ आधात = [illegible] = अर्पितवती (भक्तिः)

असितगिरिसमं स्यात् कज्जलं सिन्धुपात्रे।
सुरतरुवरशाखा लेखनी, पत्रमुर्वी ।।
लिखति यदि गृहीत्वा शारदा सार्वकालं ।।
तदपि तव गुणानामीश पारं न याति ।।३२।।

१ ईश = हे ईश
२-६ यदि सिन्धुपात्रे असितगिरिसमं कज्जलं स्यात्,
७-८ (यदि) सुरतरुवरशाखा लेखनी (स्यात्)
९-१४ (यदि) शारदा उर्वीपत्रं गृहीत्वा सार्वकालं लिखति,
१५-२० तदपि तव गुणानां पारं, न याति -

४ = असित गिरि समं = नील गिरि तुल्यं.
१८-२० पारं न याति = अन्तं न प्राप्नोति.

असुर सुर मुनीन्द्रै रर्चितस्येन्दुमौलेः।
ग्रथित गुण महिम्नो, निर्गुणस्येश्वरस्य।
सकल गुण वरिष्ठः पुष्पदन्ताभिधानो।
रुचिर मलघुवृत्तैः स्तोत्र मेतच्चकार ॥३३॥

१-२ असुर सुर मुनीन्द्रैः अर्चितस्य (इन्दुमौलेः),
३ ग्रथित गुण महिम्नः (इन्दुमौलेः)
४-६ निर्गुणस्य ईश्वरस्य इन्दुमौलेः
७-८ एतत् रुचिरं स्तोत्रं
१० सकल गुण वरिष्ठः पुष्पदन्ताभिधानः
१२-१३ अलघुवृत्तैः चकार

१-२ असुर सुर मुनीन्द्रैः अर्चितस्य = असुरैश्च सुरैश्च मुनीन्द्रैश्च (अथवा असुरेन्द्रैः सुरेन्द्रैः मुनीन्द्रैश्च) अर्चितस्य (पूजितस्य (इन्दुमौलेः = शिवस्य)
ग्रथित गुण महिम्नः =

१२ अलघुवृत्तैः = दीर्घ छन्दैः

कुसुमदशननामा सर्वगन्धर्वराजः।
शिशुशशिधरमौळे र्देवदेवस्य दासः॥
स गुरुनिजमहिम्नो भ्रष्ट एवास्य रोषात्॥
स्तवनमिदमकार्षीद् दिव्यदिव्यं महिम्नः॥

1,2 कुसुमदशननामा, ~~कुसुमदशन~~ सर्वगन्धर्वराजः
3-5 शिशुशशिधरमौळेः देवदेवस्य दासः
6-8 स एव अस्य (देवदेवस्य) रोषात्,
10,11 गुरुनिजमहिम्नः भ्रष्टः (सन्), 12
12-16 इदं, महिम्नः दिव्यदिव्यं स्तवनं, अकार्षीत्.

1- कुसुमदशननामा = पुष्पदन्तः, गंधर्वराज = गन्धर्वाणां राजा.
3 शिशुशशिधरमौळेः = बालचंद्रं मौळौ यः धारयति सः तस्य शिवस्य
4 देवदेवस्य = महादेवस्य (दासः) देवदेवस्य रोषात् = कोपात्
6 स एव = पुष्पदन्तः. अस्य रोषात् = देवदेवस्य रोषात् = कोपात्
10-11 गुरुनिजमहिम्नः = [illegible] भ्रष्टः = [illegible] सन्

सुमदशननामा सर्वगन्धर्वराजः॥
शुशशिधरमौळे देवदेवस्य दासः॥
गुरुनिजमहिम्नो भ्रष्ट एवास्य रोषात्॥
वनमिदमकार्षीद् दिव्यदिव्यं महिम्नः॥

सुरवरमुनिपूज्यं स्वर्गमोक्षैकहेतुं ॥
पठति यदि मनुष्यः प्रांजलिर्नान्यचेताः ॥
व्रजति शिवसमीपं किन्नरैः स्तूयमानः ।
स्तवनमिदममोघं पुष्पदन्तप्रणीतम् ॥ ३७ ॥

१-६ पुष्पदन्तप्रणीतं, अमोघं, सुरवरमुनिपूज्यं, स्वर्गमोक्षैकहेतुं इदं स्तवनं,
७-११ यदि मनुष्यः, नान्यचेताः प्रांजलिः (सन्) पठति,
१२,१३ (स मनुष्यः) किन्नरैः स्तूयमानः (सन्),
१४-१५ शिवसमीपं व्रजति

१ पुष्पदन्तप्रणीतं = पुष्पदन्तेन रचितं (स्तवनं)
२ अमोघं (स्तवनं) = सत्येन फलप्रदं
३ सुरवरमुनिपूज्यं (स्तवनं) = सुरश्रेष्ठैः मुनिभिश्च पूज्यं = (आदरणीयं) (स्तवनं = स्तोत्रं)
४ स्वर्गमोक्षैकहेतुं = स्वर्गमोक्षयोः प्राप्तेः मुख्यत्वेन कारणं
५,६ इदं स्तवनं = इदं स्तोत्रं
७,८ यदि मनुष्यः
९ नान्यचेताः = एकाग्रमनसा.
१०,११ प्रांजलिः (सन्) पठति
१२,१४ (सः मनुष्यः) किन्नरैः स्तूयमानः (सन्)
शिवसमीपं व्रजति

श्री पुष्पदन्तमुखपंकजनिर्गतेन ।
स्तोत्रेण किल्बिषहरेण हरप्रियेण ।
कण्ठस्थितेन पठितेन समाहितेन ।
सुप्रीणितो भवति भूतपतिर्महेशः ॥ ४२ ॥

१ श्री पुष्पदन्त मुखपंकजनिर्गतेन (स्तोत्रेण)
२,३ किल्बिष हरेण हरप्रियेण (स्तोत्रेण)
४,५ कण्ठस्थितेन स्तोत्रेण,
६,७ समाहितेन पठितेन,
८-११ भूतपतिः महेशः सुप्रीणितो भवति

१ श्रीपुष्पदन्तमुखपंकजनिर्गतेन = पुष्पदन्त निर्मितेन (स्तोत्रेण)
२ किल्बिषहरेण = पापनाशकेन (स्तोत्रेण)
३ हरप्रियेण = शंकर प्रियकरेण (स्तोत्रेण)
४-५ कण्ठस्थितेन स्तोत्रेण = मुखाग्र पाठेन
६,७ समाहितेन पठितेन = निश्चलमनसा पाठेन
८-९ भूतपतिः = (सर्व प्राणिनां पालकः) (महेश्वरः)
१०,११ सुप्रीणितो भवति = प्रसन्नो भवति.

इत्येषा वाङ्मयी पूजा, श्रीमच्छंकरपादयोः ॥
अर्पिता, तेन देवेशः प्रीयतां श्रीसदाशिवः ॥

इति एषा वाङ्मयी पूजा,
श्रीमत् शंकरपादयोः (प्रति) अर्पिता,
तेन (= अर्पणेन) देवेशः श्रीसदाशिवः
प्रीयताम् (= प्रसन्नो भवतु.)

५५ तव तत्वं न जानामि कीदृशोऽसि महेश्वर ॥
यादृशोऽसि महादेव तादृशाय नमोनमः ॥

५६ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं यः पठेन्नरः ।
सर्व पाप विनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥

शिवरहस्य सप्तमांश पूर्वार्ध अध्याय ७ में अधिक पाठ —

(१) ~~[illegible]~~ उपक्रममे — हिमालयस्थ गौरी स्थापित (गौरीनाथ) लिंगके पास पुष्पदंत गन्धर्वके उग्र तप से उसी लिंगमेंसे आविर्भूत शिवका पूजन नमस्कार करके स्तुति करे है :

(२) श्लोक २१ के बाद —
"सतां धर्मं त्यक्त्वा श्रुति समभिगम्यं सहभुवं ॥
धृणान्न प्युन्मूल्य स्वजन विषय स्नेह गुणितां ॥
द्विजः कृत्वा पादे पितरमपराधं त्वयि विभो ॥
मनुष्यतां सद्यस्त्रि दशपरिणामेन विजहौ ॥२२॥"

(३) श्लोक ३१ के बाद —
"वपुः प्रादुर्भावादनुमितमिदं जन्मनि पुरा ॥
पुरारे न क्वापि क्षणमपि भवन्तं प्रणतवान् ॥
नमन् मुक्तः संप्रत्यहमतनुरग्रेऽप्यनतिमान् ॥
महेश क्षन्तव्यं तदिदमपराधद्वयमपि ॥३३॥"

(४) श्लोक ३२ के बाद, यथाक्रम ("असितगिरि॰" "अहरहर॰") के बाद "महेशान्नापरो॰" — पुष्पदन्त वाक्य समाप्त करके कश्यपवचनोंमे "दीक्षा दानं तपस्तीर्थं॰" (के) श्लोक है।

"कश्चित् किल गन्धर्वराजः कस्यचिद्राज्ञः प्रमदावनकुसुमानि प्रतिदिनं हरन्नासीत्। तज्ज्ञानाय, शिवनिर्माल्यलंघनेन मनुष्यचौरस्यान्तर्धानादिका सर्वापि शक्तिर्विनश्यति, – इत्यभिप्रायेण राज्ञा शिवनिर्माल्यं पथि निक्षिप्तम्॥ तदनभिसन्धाय च गन्धर्वराजः, तत्र प्रविशन्नेव कुण्ठितशक्तिर्बभूव॥ ततश्च शिवनिर्माल्यलंघनेनैव ममैतादृशं वैकुण्ठ्यं, इति प्रणिधानेन विदित्वा, परमकारुणिकं भगवन्तं सर्वकामदं तुष्टाव॥"

अन्यच्च काशीकेदारखण्डे – नैगमेयगणः शिवपार्वत्योः रहस्यवार्तां श्रुत्वा, विष्णुं लक्ष्मीं च ब्रवीति स्म – एतद् वृत्तान्तं पार्वती निश्चित्य, मनुष्यत्वं प्राप्नुतान् शशाप॥ स गन्धर्वराजः नैगमेयगणः सोमदत्तो बभूव, स च विप्रस्वरूप-तारं व्यासं निंदयित्वा, केदारेशं च पूजयित्वा, शापमुक्तो बभूव॥ ततः स कैलासं यातुं उद्यतः सन् केदारेशं तुष्टाव महिम्नस्तुत्या. तस्य च परमसुरसवर्णितया पुष्पदन्तः इति शिवेन नाम

चकितं अभिधत्ते = भीतं यथास्यात्तथा तात्पर्येण प्रतिपादयति.

अतद्व्यावृत्त्या = (१) अभेदेन "सर्वं खल्विदं ब्रह्म", "सर्वकर्मा सर्वसाक्षी" इत्यादिना सर्वाभेदेनैव प्रतिपादयति, न तु तथैवकशो महिमानं वदति:
(२) जहदजहल्लक्षणया.

अर्वाचीने = नवीने = शिवया गृहीते वृषभ पिनाक पार्वत्यादि विशेषणात्.

पतति = (१) आविशति.
(२) अपतति - अप (= गतौ) तति: = विस्तारो यस्मात् = संकुचितं

३ (मधुसूदन ०)

१ ब्रह्मन् = विभो.

४,५ परममृतं = निरतिशयामृतवत् अत्यास्वाद्यं.
(एतेन अर्थगतमाधुर्यमुक्तम्)

७ सुरगुरोः = ब्रह्मणः = हिरण्यगर्भस्य.

१२ विस्मयपदं = चमत्कार कारणं

२० पुनामि = निर्मलीकरोमि.

२४ व्यवसिता = उद्यता

विष्णुपक्षे.

१३ पुरमथन = मथ्यते अस्मि[illegible]न् दध्यादि-
इति मथनं = गोकुलं — अथवा
मथ्नाति आपोऽमृतार्थं इति मथनः
= क्षीरोदः ; पुरं मन्दिरं = गोकुलं
क्षीरोदो वा यस्य

२ महोक्षः = महानुक्षा = वृद्धवृषभः

३ खट्वाङ्गं = खट्वाया अवयवः शस्त्रविशेषः कापालिकानां प्रसिद्धः

४ परशुः = टङ्कः कुठारो वा

५ अजिनं = चर्म

८ कपालं = मनुष्य शिरोऽस्थि

(महोक्षादिः महेश्वरस्वरूपस्य ध्यानार्थं)
(वस्तुतस्तु पुरुष प्रधान महत् अहंकार तन्मात्र इन्द्रिय भूतानि महोक्षादिरूपेण गृहीत्वानि भगवन्तं महेशं उपासते इत्यागमप्रसिद्धम् = तस्य जगत्कर्तुः तस्य तत्वान्येवोपकरणं इति निष्कर्षः)

हरिपक्षे

२ महोक्षः = महः (=तेजोरूपः) अक्षः (रथावयव-चक्रं) = तेजोरूपाक्षः

६, ७, ५ + अंगं = त्रयी = भस्म (=भस्मवन्मृतम्) (१) कपिलः = [illegible] शेषस्य) अजिनं अंगं (=शरीरं त्वक्) खट्वा (=शय्या) (२) [illegible]

८ कपालं (१) कं (शिरः) पाल्यते अनेन इति कपालं = शिरस्त्रधानं.

(२) केन (=जलेन) पाल्यते इति कपालं पश्चिमं वा

हरिविषये:-

१ त्रिपुरहर = हे मोक्षप्रद विष्णो - त्रीणि (जाग्रत स्वप्न सुषुप्ति आख्यानि) पुराणि (भक्तानां जीवां स्वसेवाकारेण हरतीति) = त्रिपुरहर = विष्णो.

१२ स्थिरतया त्वद्भक्तेः = अनेक कल्प व्यवधानेऽपि यावत्कल्पपर्यन्तं स्थायित्वात् ... विस्फूर्जितमिदं = ... अभूत् तत् त्वद्भक्तेरेव प्रभावोऽयम्.. — त्वदीय वैकुण्ठपुरे द्वारपाल ... पार्षद प्रवरस्य, ... व्याजेन, ... आसुरी योनिमनुभवतोऽपि रावणस्य, त्वद्भक्तिप्रभावादेव निरतिशयं पौरुषं.

१३ शिरःपद्मश्रेणी रचितचरणाम्भोरुहबलेः = तथा च बलेः (वैरोचनेः) त्वद्भक्तेर्विस्फूर्जितमिदं (= याग ... त्वरान्, ... तोयदान, ... त्वच्चरणाब्ज स्पर्शनादि एतत्सर्वं सूचयन् सं बोधयति) बले शिरः एव पद्मश्रेणी (= पद्ममयी निःश्रेणि (= पाद विक्षेपभूमिः) तस्यां रचितं (= अर्पितं) चरणाम्भोरुहं येन स बलेः — (योगपद्मपीठे हि भगवच्चरणारविन्दं ... — इति शास्त्र प्रसिद्धेः) भगवत् चरणारविन्द धारत्वेन, बलेः शिरोऽपि पद्मपीठत्वेन निरूपितं.

त्रिरः तादृशस्य नित्यसापेक्षत्वाच्चात्र सापेक्षसमासो।
न दोषाय, देव इत्यस्य गुरुकुलमितिवत् —
वोलिने। स्वस्य धामनावतार प्रार्थनया। पदत्रयमेतत्
भूमि देवा – इति प्रतिकृपतं; तत्र पदद्वये नैव
सर्वस्मिन् जगति भगवता स्नाने, स्व भक्तपालनाय
तृतीय पद स्थाने स्व शिरः दत्तं बलिना इतं,
तच्च भगवता स्वपादाम्बुजभावेन्द्र – इति पुराण
प्रसिद्धं – न खलु ईशः प्रसाहे ब्रह्मादिभिरपि
लब्धोऽस्ति – तस्मात् बलिकृतार्थः त्वद्
भक्तेरेव प्रभावो यम्।

हरिपद्धे

कैलासे = केलिः (=क्रीडा) सैव प्रयोजनमस्य इति कैलः; असिः (=खड्गः) यस्य सः कैलासिः, (इच्छामात्रेण विजित सर्वशत्रोरपि, तव, क्रीडार्थमेव नन्दक धारणं इत्यर्थः

अमुष्य = बलेः

अधिवसतौ = स्थितिमात्रे, तव स्वबालपन भूतेऽपि त्रैलोक्ये, आक्रान्त्या सीमानं त्रैलोक्यमिति विस्मरमाणात्

भुजवनं = हस्तौ इव

विश्रमयतः = मम स्वत्वत्यागपूर्वकं, दातव्य प्रतिगृहीतुः, स्वत्वं उत्पादयामि इत्यभिप्रायेण भगवतः पाणौ, उदकं प्र यच्छतः

त्वत्सेवा समधिगतसारं (भुजवनं) = त्वत्सेवया समधिगत सारः (= सौभाग्यविशेषः) येन तत्तथा - तव पाणिपद्मसंबंधेन, अतितरां शोभमानमुदकं

तथा च सर्वजगन्निवासस्य तव विलासभूमिं भूत्, तत् स्वकीयमिति मत्वा, तुभ्यं दत्तो बलेः, महानेवापराधः

त्वया तु परमकारुणिकेन प्रतिज्ञात त्रिक्रमत्रय-
मित भूमि दाने ऽपि तस्य असामर्थ्यं आसाद्य, तस्य
महतां निकृतये, योऽस्य एव हेतुः ध्रुवः इत्याह

८-२ त्वयि अलसचलितांगुष्ठशिरसि (सति) =
अलसं (संथ) -चलितः (=कंपितः) अंगुष्ठः
(बोट) शिरसि येन – तस्मिन् सति.

१२-१४ (तस्य) प्रतिष्ठा पाताले ऽपि अलभ्या आसीत् =
(१) तस्य स्थितिः पाताले ऽपि अलभ्या आसीत्
का वार्ता स्वर्गमर्त्ययोः ;
(२) अथवा पाताले विद्यमानस्यापि बलेः,
इन्द्रादिभिः अलभ्या प्रतिष्ठा आसीत्.
तत्र भगवतः सर्वदा सन्निहितत्वात्.

१३ (मधुसूदन०)

हरिपक्षे

(हे) परम वैरद =

सुत्राम्णः (= इन्द्रस्य) बाणः (= शरः, अत्र बाण इति शस्त्रमात्रोपलक्षणं) अंधः सतीं ऋद्धिं (= संपत्तिं) उच्चैः (= त्रिभुवन व्यापिनीं) चक्रे (= कृतवान्) ; तत् तस्मिन् (= सुत्राम्णि) न चित्रं = त्वत्प्रसादादेव सर्वानसुरानेकेनापि बाणेन जित्वा त्रिभुवनराज्यं इन्द्रः प्राप्तवान्.

परिजनविधेयं (= आयत्तं) त्रिभुवनं यस्मात् स तथा बाणः (शरः)

(शेषं पूर्ववत्)

हरिपक्षे -

हे [15] ईश्वर सुर-सर्वविलक्षण देव

पूर्वं स्मर्तव्यात्मा सुतोऽपि स्मरः (=कामः)

त्वां पश्यन् अभूत् (=जातः)=त्वत्सकाशा
ज्जातः - पितेव खलु पुत्रं
जातमात्रमेव लोकयति, अतः पुत्रोऽपि
तमेवाव लोकयतीति पश्यन् अभूत्
इत्यनेन जन्यजनकभावो लभ्यते.

कथं जातः? साधारणं ~~[illegible]~~ तव तुल्यं
रूपं यथा स्यात्तथा - 'आत्मा वै पुत्रना
मासि' इतिश्रुतेः. तर्हि सर्वांशेन
भगवत्तुल्यः? - तथा च "न तस्य प्र
तिमास्ति यस्य नाम महद्यशः", "न त
त्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते" - इत्यादि
श्रुतिविरोधः - इत्याशंक्य वैलक्षण्यमाह
- नहीत्यादि -

वशीषु (=जितेन्द्रियेषु) हि (=यस्मात्)
स्मरो न पथ्यः (=न हितः)

तत्र हेतुः परिभवः (=परिभवलनर्थे
योजयतीति परिभवः) कामः स खलु
सर्वेषां संसारबन्धहेतुः, परमेश्वरस्तु
सर्वेषां संसारबन्धस्यात्यन्तोच्छेदहेतुः -

-इति महद्वैलक्षण्यं श्रुत्यर्थं

— (श्रोसंप्रवेदयत्)

२-३ जगद्रक्षायै नृत्यसि (=नृत्यसि) – संध्यायां जगन्ति
जिघांसन्तं गरलमिव तत्कालकूटं महाराक्षसं
निज ताण्डवेन मोहयसि.

हरी पक्षे

७ नटीसि (= नटवद्व्यवहरसि =) मत्स्यादिरूपैः
भजसि.

४,५-८ महीपात आघातात् = महीं पातीति
महीपः (=राजा) तस्मात् = महीपात्,
आ (समन्तात्) घातो (=आघातः) अस्मा
त् – इति; – सा मही सद्य (तत्काल
मेव) संशयपदं व्रजति – यथा च
यदैव हिंस्रस्य राज्यं तदैव संकटं
व्रजतीत्यर्थः ; तथा च –

९,१० विष्णोः पदं (=अधिष्ठानं) = यत्र भगवान्
विष्णुः सन्निहितो भवति, तद्
विष्णोः पदं = देवमन्दिरादि [illegible]
(तत्कीर्त्यां) भ्राम्यद्भुजगपरि [illegible]
= भ्राम्यद्भिः भुजङ्गस्य परिधेः (उत्तरीय [illegible])
[illegible] (=भग्नः) [illegible] (सोमपात्र [illegible] हीनः)
सोमपात्र [illegible] हीनः) यत्र तत्तथा = [illegible]
[illegible] यत्र [illegible] तत्र इत्यर्थः.

R,15,71 (तथा) श्री [illegible] यालि

११ अनिभृतजरा ताडित तटा = अनिभृतजरा: पाखण्ड व्रत चिह्नभूता:, ताभि: आताडितं (= अभावमिव गमितं) तटं (= तुगपद्ड्रस्थ्य[illegible]) यस्या सा तथा. पाखण्डिभि: वैकुण्ठलोकोऽपि नांगीक्रियते, किं पुनरन्ये लोका: इत्यर्थ: .

— यद्वा पूर्वं तथा त्वं नष्टब्रह्मचर्यसि.

" यहालये ह्यपि सतां न कथा हरे: स्यु: ।
पाखण्डिनो द्विजजना, वृषला नदेवा: ॥
स्वाहा स्वधा वषडिति स्म गिरो न यत्र ॥
शास्ता भविष्यति कलेर्भगवान् युगान्ते ॥" (भागवते)

१८ ननु (= निश्चितं)

१७ विभुता (= विभववत्ता = संपन्नता)

१८ वामेव (= वक्रैव)

— सत्यपि [illegible] प्रकारे, वक्रेणैव प्रकारेण, [illegible] सफलतां संपन्नं कार्यं करोति. तथाऽऽविधमैश्वर्यं [illegible] दर्शयन्, भक्तानां [illegible], तानि तानि श्रवणमनोहराणि चरितानि, तेन तेनावताकारा [illegible] भगवान्— [illegible] भाव: ।

१५ (मधुसूदनः०)

हरिपक्षे .

तारागणैर्गुणिताः फेनाः यस्याः सा तारागणगुणितफेना (= गंगा); तस्याः उद्गमे उद्भवे रुचिः (= शोभा) यस्य सः।

(तथा) शिरसि (= सर्वलोकानां शिरःस्थानीये ब्रह्मलोके वा) वलितः ... अंगुष्ठ निर्भिन्न ब्रह्माण्ड विवराद् आगतो गंगेत्यति हेतु वियद्व्यापको यो वारां प्रवाहः स ते त्वया पृषतलघु दृष्टः (सविन्दुरपि लघु दृष्टः) — बिन्दुरपि लघु यथा स्यात्तथो पलब्धः ; इत्यर्थः।

अनेनैव लिंगेन च तव दिव्यं वपुः वलिछलनार्थं दिव्याकाशे आविर्भूतं त्रैविक्रमीय रूपं धृत महिमाऽनिवर्यम् —

वारां (=तोयानां) प्रवाहः (=ओघः) (सः) ते (=त
शिरसि पृषत लघु सृष्टः (=जलकणिकावत् सू
सृष्टः
(कथंभूतः) वियद्व्यापी (=व्योमवत् व्यापनशीलः)
(पुनः किंभूतः) तारागण गुणित फेनोद्गमरुचिः (=त
(=नक्षत्राणि) तारागणः (समूहः) तेन गुणि
उपमितम् = शक्तिलाभतियावत् (?), फेनो
स्य (=डिंडीरोत्पत्तेः) रुचिः (=शोभा) य
(तेन प्रवाहेण) जगत् द्वीपाकारं कृतं = जलमध्य
स्थितो भूखंडो द्वीपः, तद्रूपमकारि.
(किंभूतं) जलधिवलयं = जलधिः (समुद्रः)
(=परिखा यस्य तत्)
अनेनैव (=हेतुना) तव दिव्यं (=सद्दानंदात्मकं)
(=शरीरं) धृतमहिम इति ज्ञेयं (=ज्ञा
(धृतो भृतो महिमा (सर्वज्ञत्वं सर्वश
क्ति) येन तत्)

१-३,१७,१८
त्रिपुरहा– त्रीणि त्रिकूटगिरिशिखराणि -पुराणि,
आश्रयो यस्य - इति [redacted] त्रिपुरं = लंकापुरं,
तदेव तूणं, तद्[illegible] स्तन. कोऽयं –
श्रीराम रूपेण, सुग्रीव सख्य, समुद्रबंधनादि
आडंबर विधिः

४-१५ क्षोणी-इत्यादि रूपकं –

क्षोणी इव रथः, शतधृतिरिव यन्ता,
अगेन्द्र इव धनुः, चंद्रार्कौ इव रथचक्रे,
रथचरणपाणिरिव शरः स्वतुल्यवीर्यो
बाणः – इत्यर्थः

क्षोण्यादिसदृश रथाद्युपादानं – एतादृश
अल्पप्रयोजनाय अपेक्षितुं, उचितं
न भवति – इत्यर्थः

–(शेषं पूर्ववत्)

हरीपक्षे

१ त्रिपुर हर (= त्रिपुरं = त्रिकूटशिखराणि त्रिपुरं, तद् हरति यः सः राम

४ हरि: (= इन्द्रः)

१२, ५-८ नेत्रकमलं सहस्र कमलबलि माधाय = नेत्राण्येव कमलानि यस्मिन् स तथा नेत्र सहस्रात्मकं कमल सहस्र बलिं = युगपत् नेत्रसहस्र व्यापारेण, त्वच्चरणयोः दर्शनरूपमाराधनं कृत्वा – इत्यर्थ,

८, ११ शकः ॰ निजमात्मानं शेकः = सहाया-ऽन्तरशून्यः

७, ८ अनेनास्मिन् = एतल्लोकविलक्षणे = स्वर्ग लोके ·

१३ उद्द हरद् = उधृतवान् = स्वर्गाधिपतिं आत्मानं कृतवान्.

– निजं उद्धर्तुं युगपन्नेत्रसहस्रेण त्वच्चरणावलोकने, यत् प्रवणत्वं, सैव भक्तपुद्रेकः —

१४ असौ भक्त्युद्रेकः
चन्द्रके वपुषा परिणतिं गतः = असौ भ[illegible]
क्त्युद्रेकः, चन्द्रवपुषा (= चन्द्रं = सैन्यं = ऐरावतौ [illegible] अभ्याते; तद्रूपेण)
परिणतिं गतः (= समुद्रमथनेन लक्ष्मी पीयूषादि प्रादुर्भावात्)

(शेषं पूर्ववत्)

२१ (मधुसूदन०)

हरिपक्षे.

तनुभृतामधीशः क्रतुपति =

(१) तनुं (=स्वशरीरमेव) बिभृति (=पुष्णान्ति) इति तनुभृतो (=दैत्याः देवबाह्या, तेहि सुरगमिभ्यो भयभ्यजन्ति, सर्वेहि सया स्वशरीमेव पुष्णान्ति) तेषां अधीशः = (राजा बलिः) क्रतुपतिः (= यजमानः)

(२) अथवा तनून (=क्षीगाद) बिभृति (=पुष्णन्ति ते तनुभृतः (= बदान्याः) तेषामधीशः (= दातृशीरोग्रगण्यः = बलिः).

३-२ क्रियाद्दशोदक्षः = (क्रियादक्षस्थ उदक्षस्थ) (=उत्कृष्टानि अक्षाणि (=इन्द्रियाणि) यस्य सः (= बलिः)

१०-२ सुरगमाः सहस्याः = सुरेषु (=देवेषु) गच्छन्ति इति सुरगमाः (=देवतुल्याः पुरुषाः) सहस्याः

१५ अधाविधुरं (अद्धाविधुरत्वेन भगवद्गृहीत इन्द्रादि देवगणैः सह विरोधात्) स्वभक्तद्रोहो[illegible] भगवतः स्वद्रोहादप्यधिकः

—(शेषं पूर्ववत्)

हरिपक्षे

) हे नाथ, रोहिद्भूतां गतं प्रजानाथं, दिवं गतमपि, धनुष्पाणे त्वं च मृगं व्याधस्य रोऽद्यापि न त्यजति =

रोहिद्भूतां गतं = रोहितः (हरिण्याः) सकाशात् भवतीति रोहिद्भूः (=हरिणशावकः) तस्य भावो = रोहिद्भूता, तां गतम् (= हरिणशावकतां प्राप्तं)

१० प्रजानाथं = प्रजाः (प्राणिनः) नाथति (= उपतापयति) इति प्रजानाथः (= राक्षसः स च प्रकृते मारीचाख्यः, तं

) (किमर्थं तस्य मृगरूपधारणं इत्यत आह) —

प्रसभं अभिकं रिरमयिषुं = (प्रकृष्टा = शोभायुक्ता) सभा यस्य सः प्रसभः, तं ताद्दृशं); अभिकं (अभितः) कानि (= शिरांसि) यस्य सः अभिकः = रावणः = दशग्रीवः, तं); रिरमयिषुं (= सीतां पापे [illegible] इच्छुं

) (तथा) - स्वां दुहितरं (= अयोनिजां कन्यां = (= सीतां) रिरमयिषुं (= प्रमोदयितुं इच्छुम्) [illegible] मृगशरीरं मां दृष्ट्वा, सीता स्त्रीस्वभावात् अतिमुग्धा, मम ग्रहणार्थं श्रीरामं [illegible] प्रेरयि

यति ; अतो रामे दूरं गते अपसारिते, लक्ष्मणेच

तदन्वेषणार्थं गते, एकाकिनीं सीतां रावणः सुखेन
हरिष्यतीत्यभिप्रायेण धृतविचित्रमृगशरीरं
—इत्यर्थः)

७ (अत एव) : मायेन अपभ्रंशकृतत्वात् दिवं स्वर्लोकं
यातं (= मृतमित्यर्थः)

~ अपि मृतमपि, तव मृगव्याधभसः न त्यजति
— इति उत्प्रेक्षा ध्वनिः)

— (श्लोकार्थः)

२३ (मधुसूदन ०)

यम निरत = हे यमादिनिरत [illegible] = यमनियमादि अष्टांगयोगपरायण (= हे शिव)

त्वं तावत् आशंसा धृत धनुषं (= स्वस्या: पार्वत्या:) वल्लभत्वं (सोऽस्य निश्चय:) तद्विषया आशंसा (= प्रत्याशा) (= पार्वत्या. सोऽहमित्ति शयेन, परम योगिनमपि श्रीरुद्र, वशीकरिष्यामि - इति या प्रत्याशा, तथा निमित्तभूतया) धृत धनुषं (= धृतं धनुः येन (कामेन) इति = तथा तं (कामं)

[illegible] देहार्ध दानात् = (चिरकाल तपः [illegible] विरह [illegible] प्राप्तायै: इति करुणामयेन शिवेन स्वशरीरार्धे अवस्थानात्

स्त्रैणं = (यदि शिवः पार्वत्याः अधीनो न भवेत्, तर्हि कथं स्वके शरीरार्धे स्थापयेत् - इति भ्रान्त्या) स्त्रीसक्तं अवैति = (विशेषदर्शनात् कल्पयति हि)

बत = (अहो)

युवतयः मुग्धाः = (तरुण्यः अनवगतार्थाः)

हरिपक्षे

/ हे अर्धघटना इव = घटना अर्धम् इति अर्धघटना, अर्धपिप्पलीवत्; तस्याः इव (= वह्निः) = दाहकः - सीतारूपायाः लक्ष्म्याः, रामरूपेण उचित संयोगात्, स्वेच्छया अर्धसंयोगं इत्वा, अर्ध विप्रलंभं दग्धवानसि।

/ यम नियत देहा (सीता) = अत्यन्तपतिव्रता.

/ पुर मथन पुष्पा = पुरस्य (= शरीरस्य) मथनानि = पीडकानि पुष्पाणि यस्याः सा तथा = पुष्पाणामपि स्पर्शासहा = अति सुकुमारांगी.

/ स्वलावण्याशं (तम्) = स्व वीर्यं लावण्यं, अत्र शौर्यादि गुणकृतं सौन्दर्यं, तस्मिन् आशा यस्य, सः, तं. = सीतायाः अनुधरणात्, स्वस्य शौर्यादि गुणसिद्धिं गच्छेदिति; स्वकीर्तिरक्षार्थिनं.

/ धृत धनुषं (तम्) = (सज्जीकृत कोदण्डं)

/ अह्नाय तृणवत् पुरः पुष्टं दृष्ट्वा = शीघ्रमेव तृणमिव पुरः (= लंकापुरः) पुष्टं (= दग्धं) दृष्ट्वा.

/ तथा दग्धं = (युद्धमपि दृष्ट्वा).

— स्वकीर्ति रक्षार्थं, अत्यन्त पतिव्रतायाश्च देव्याः कारुण्येन बन्धविमोचनार्थं, सज्जीकृत कोदण्डं, त्वां; अर्धघटनात — एवं, अयं रामः, यदि मद्योगो नभवेत्, तदा कथमेतादृश दुष्कर कर्माणि कुर्यात् मामुद्दिश्यकुर्यात्, — इति भ्रमेण स्त्रीसकल इव कलयति. — (उपसंहार)

हरिपक्षे.

तव नाम स्मर्तॄणां अमंगलम् शीलं भवतु,
तथापि त्वं तेषां परमं मंगलमसि.

अविलं (नाम) = न विलं (=फलरहितं) = अविलं.
= सर्वदा सर्वत्र सफलं — अजामिलादीनां
नामोच्चारणमात्रेण परमपुरुषार्थावाप्तिश्रवणात्.

(भक्तानां अमंगलम् शीलं दर्शयति) —

/ श्मशाने ष्वाक्रीडा — (शव शयन प्रदेशेषु = सर्वदा शोक प्रधानेषु गृहेषु वा) आक्रीडा = (रमित क्रीडा = जन्म कालं वैषयिक, तुच्छ सुख प्राप्तिः)

/ स्मरहराः पिशाचाः सहचराः = (स्मरः स्मरणं = शास्त्रीयो विवेकः, तं हरन्ति — इति स्मरहराः (= पुत्र भार्यादयः), ते एव पिशाचाः (= यथा पिशाचाः स्वावेशेन ज्ञानलोपं कृत्वा, अनर्थं पुरुषं योजयन्ति, तथा पुत्र भार्यादयोऽपि), (तादृशाः च वस्तुगत्या वैरिणोऽपि) सहचराः (= सहैव चरन्ति, न क्षणमपि त्यजन्ति इति सहचराः)

/ चिताभस्मालेपः = (चिताभस्म तुल्यः आलेपः) (देहस्य विण्मूत्र पूयादि पूर्णत्वेन अतिजुगुप्सितत्वात्, तदालेपनस्यापि अतिजुगुप्सितत्वात्)

, स्रगपि नृकरोटी परिकरः (मनुष्य शिरोऽस्थि समूह तुल्या माला, पिशाच तुल्यं भार्यादि स्नेह

हेतुत्वात्.

) अपि शब्दादन्यदपि सर्वं चरितं विषयसंगिनां अमंगळमेव.

— तथाहि यदि अपि चेत्त्वां, त्वन्नाम वा स्मरति, तर्हि तदा त्वमेव तेषां मंगळरूपेण आविर्भवसि, — इति, अहो भक्तवात्सल्यम्.

२५ (मधुसूदन ०)

तृतीय
द्वितीय श्लोकेन,

१ "अतीतः पन्थानं" इति पदार्थत्रयमुपन्यस्तं,
२ "कतिविध गुणः" - इति सगुणमैश्वर्यं,
३ "कस्य विषयः" - इति अद्वितीयब्रह्मस्वरूपं
४ "पदे त्वर्वाचीने" - इति लीला विग्रह विहारादिनीति

चतुर्थश्लोकेन - "भजन्मानो लोकाः" - इति परमेश्वर सद्भावं
दृढीकृतम्.

पञ्चम श्लोकेन - "तवैश्वर्यं यत्तद्" - इति सगुणमैश्वर्यं
लीला विग्रह विहारादिकं च
पितम्

- एतत्सर्वस्य अद्वितीय ब्रह्म स्वरूप वर्णनं बिना,
ग्रंथस्य व्यर्थत्वात् - निर्गुण ब्रह्म निरूपणं विदधाति.
परमानन्दरूपत्वे विद्वदनुभवरूपं प्रत्यक्षप्रमाणं वदति -

-(त्वमेव हरि पदे ...)

~~... ... ...~~ ध्यानेः.

२८ (मधु० सू० उ०)

अ = ऋग्वेद, जाग्रत, भूर्लोक, ब्रह्मा
उ = यजुः " स्वप्न, भुवः, विष्णुः
म = साम " सुषुप्ति, स्वः, महेश्वरः (रुद्रः)

{ माण्डूक्य, नृसिंहतापिनी, अथर्वशिखा, उपनिषदि वेदोक्तानुसारिका (स्वकृता) ...

तस्मात्सर्वं द्वितीयशून्यं प्रत्यगभिन्नं ब्रह्म— प्रणव वाक्यार्थः -

— (... प्येवं)

२८ (मधुसूदन०)

हरि पक्षे ऽप्येवमेव; अथवा –

भवादीनां हरिनामत्वं योगवृत्त्या संभवत्येव;
अथवा यद् इदं अभिधानाष्टकं अमुष्मिन्
अस्त्येव, देवश्रुतिरपि (=देवशब्दो अपि) प्रविचरति
(= संबद्धो भवति); तथा च भव देव इत्यादि
रूपं तव रहस्यनामाष्टकं – इत्यर्थः
तथा च भवस्य (=रुद्रस्य) अपि देव आत्मा
ध्येयः – इत्यर्थः — एवं अन्येषु अपि नाम
सु द्रष्टव्यम् –

---

१७ ^[१५,१६,१८] देवश्रुतिरपि प्रविचरति = अमुष्मिन् नामाष्टके
देवश्रुतिः = देवानां, ब्रह्मादीनामपि, श्रुतिः =(श्रवणे
न्द्रियं) प्रविचरति =(सावधानतया वर्तते)
= देवा अपि तन्नामश्रवणोत्सुकाः, किं
पुनरन्यः – इत्यर्थः

२३ प्रविहित – प्रणिहित – पाठे ऽपि स एवार्थः

२०, २२, २१ ^[१८] भव ते प्रियाय धाम्ने ^[अपि] = हे भव
ते (=तव) प्रियाय अस्मै धाम्ने = पूर्वश्लोक
कथित धाम्ने = तेजोरूपाय

२८ (मधुसूदन)

हरिपक्षे.

१ प्रियदव = प्रियाणि वैषयिक सुखानि, वैराग्य बोधेन, दुनोति = नाशयति इति प्रियदव.

२ स्मरहर = स्मरः (वासना), तां हरति स्व भक्तत्युद्देशेण – इति स्मरहर

३ त्रिनयन = त्रयाणां लोकानां नयनवत् सर्वविभासक.

— (शेषं पूर्ववत्)

महिम्न स्तोत्र श्लोकानां अकारादि कोशः

श्लोकांकः

अकाण्ड ब्रह्माण्ड १४
अजन्मानो लोकाः ६
अतीतः पन्थानं २
अमुष्य त्वत्सेवा १२
अयत्नादापाद्य ११
असितगिरिसमं ३२
असिद्धार्था नैव १५
असुरसुर मुनीन्द्रै ३३
अहरहरनवद्यं ३५
आसमाप्तमिदं ३९
इत्येषा वाङ्मयी ४०
एककालं द्विकालं ४२
किमीहः किंकायः ५
कुसुम दशन नामा ३७
कृश परिणति ३१
क्रतौ सुप्तेजाग्रत् २०
क्रियादक्षो दक्षः २१
तव तत्वं न जानामि ४१
तवैश्वर्यं यत्तत् ४
तवैश्वर्यं यत्नात् १०
त्रयी सांख्यं योगः ७
त्रयीं तिस्रो वृत्तीः २७

त्वमर्कस्त्वं सोमः २६
दीक्षादानं तपः ३६
ध्रुवं कश्चित्सर्वं ९
नमोनेदिष्ठाय २९
प्रजानाथं नाथ २२
बहल रजसे ३०
भवः शर्वो रुद्रः २८
मधुस्फीता वाचः ३
मनः प्रत्यक्चित्ते २५
महिम्नः पारं ते १
मही पादाघातात् १६
महेशान्नापरो ३४
महोक्षः खट्वांगं ८
यदृद्धिं सुत्राम्णो १३
रथः क्षोणी यन्ता १८
वियद्व्यापी तारा १७
श्री पुष्पदन्त मुख ४३
सुरवर मुनिपूज्यं ३८
श्मशानेष्वाक्रीडा २४
स्वलावण्याशंसा २३
हरिस्ते साहस्रं १९

महिम्न स्तोत्रम्